

Nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer

ex ante evaluatie provinciale natuurbeheerplannen

Dick Melman, Anne van Doorn, Alex Schotman, Friso van der Zee, Harm Blanken, Susan Martens,
Henk Sierdsema, Rob Smidt

ALTERRA
WAGENINGEN **UR**

Nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer

ex ante evaluatie provinciale natuurbeheerplannen

Dick Melman, Anne van Doorn, Alex Schotman, Friso van der Zee, Harm Blanken¹, Susan Martens¹,
Henk Sierdsema², Rob Smidt

1 Bureau ZET, Nijmegen

2 Sovon, Nijmegen

Dit onderzoek is uitgevoerd door Alterra Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het IPO.

Alterra Wageningen UR
Wageningen, april 2015

Alterra-rapport 2633
ISSN 1566-7197

ALTERRA
WAGENINGEN UR

Melman, Th.C.P., A.M. van Doorn, A.G.M. Schotman, F.F. van der Zee, H. Blanken, S.G. Martens, H. Sierdsema, R.A. Smidt, 2015. *Nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer; ex ante evaluatie provinciale natuurbeheerplannen*. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2633. 66 blz.; 19 fig.; 5 tab.; 16 ref.

De (ontwerp-)provinciale natuurbeheerplannen, onderdeel van het stelsel ANLb-2016, zijn geanalyseerd op hun doelbereik voor het beleid rond agrarisch natuurbeheer. Gehanteerde criteria zijn: aandacht voor soorten uit het landelijke doelenkader (67 soorten); criteria voor de geschiktheid van de leefgebieden; topografische begrenzingen van de leefgebieden. Daarnaast is ter bepaling van het draagvlak bij 11 beheercollectieven m.b.v. telefonische interviews een quick-scan analyse uitgevoerd. Om de ecologische kansrijkdom in beeld te brengen zijn kaarten opgesteld waarop de meest kansrijke gebieden (ca. q30, het 30% kwantiel) zijn weergegeven. De bevindingen zijn geduid met het ontwikkelingstraject van het ANLb-2016 als achtergrond.

The (draft) provincial nature management plans, part of the agri-environmental scheme 2016 (ANLb-2016), were analyzed for their target range for the agri environmental policy. Criteria were: attention to species from the national target frame (67 species); criteria for the suitability of habitats; geographical defined areas of habitats. In addition, the to get a picture of the support among management cooperations is conducted among 11 collectives a quick scan analysis was conducted using telephone interviews. Maps were developed to get a reference of the habitat suitability, in which the most promising areas were shown (approx q30, the 30% quantile). The findings are interpreted with the path of the development of the new ANLb-2016 scheme as background.

Trefwoorden: doelsoorten, criteria, geschiktheidskaarten, draagvlak

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten' in de grijze balk onderaan). Alterra Wageningen UR verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

© 2015 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, E info.alterra@wur.nl, www.wageningenUR.nl/alterra. Alterra is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Alterra-rapport 2633 | ISSN 1566-7197

Foto omslag: Het agrarisch natuurtype open grasland; Alblasserwaard nabij Schelluinen (foto Dick Melman)

Inhoud

	Woord vooraf	5
	Samenvatting	7
1	Inleiding	9
	1.1 Nieuwe stelsel ANLB2016	9
	1.2 Provinciale natuurbeheerplannen	9
2	Onderzoeksvraag	11
3	Aanpak	12
	3.1 Overzicht van de methodiek	12
	3.2 Methode soorten	12
	3.3 Methode criteria	13
	3.4 Methode gebieden	14
	3.4.1 Kansrijkdomkaarten	14
	3.4.2 Begrensde gebieden volgens de ontwerp-pNBP's	17
	3.4.3 Overlap kansrijk en begrensd	18
	3.5 Methode draagvlak collectieven	19
	3.6 Methode bepaling inzet in Nationale Landschappen	19
4	Resultaten	20
	4.1 Soortentabel	20
	4.2 Criteriatabellen	21
	4.3 Gebieden	26
	4.3.1 Overlap kansrijke gebied en begrensd gebied Open gras	26
	4.3.2 Open akker	29
	4.3.3 Droge dooradering	30
	4.3.4 Natte dooradering	31
	4.4 Draagvlak bij collectieven	32
	4.5 Inzet in nationale landschappen	34
5	Discussie	35
	5.1 Sturen versus loslaten	35
	5.2 Soorten	36
	5.3 Criteria	37
	5.4 Gebieden	38
	5.5 Van NBP naar gebiedsaanvraag naar ecologische effectiviteit	40
	5.6 Belang van monitoring en evaluatie	41
	5.7 Draagvlak bij collectieven	41
	5.8 pNBP's als houvast voor budgetverdeling	42
6	Conclusies en aanbevelingen	43
	Literatuur	45

Bijlage 1	Criteria instapniveau opgenomen in ontwerp-pNBP's	46
Bijlage 2	Criteria streefdoelenniveau opgenomen in ontwerp-pNBP's	51
Bijlage 3	Overzicht GIS-bewerkingen	55
Bijlage 4	Toekenning Kaartlagen NBP aan leefgebiedtype	57
Bijlage 5	Respondenten quick scan collectieven	59
Bijlage 6	Doelsoorten in de ontwerp-pNBP's	60
Bijlage 7	Toewijzing soorten naar leefgebieden	62

Woord vooraf

Momenteel wordt hard gewerkt aan het opzetten van een vernieuwd stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Een stelsel dat uitgaat van een collectieve benadering van het beheer door agrariërs, waarbij niet meer met individuele agrariërs contracten worden afgesloten voor beheer. Voorts zal het beheer daar worden uitgevoerd, waar het bijdraagt aan het vergroten van de biodiversiteit en het behalen van internationale doelen. Deze nieuwe aanpak moet resulteren in een effectiever beheer (meer samenhang en afstemming) en een doelmatiger beheer (lagere uitvoeringskosten en efficiënter werken). Vanaf 1 januari 2016 moet dit nieuwe stelsel er staan en operationeel zijn. Dan begint de daadwerkelijke uitvoering en het proces van werken met de nieuwe aanpak en ook hiervan leren. Binnen Europa loopt Nederland voorop en de vernieuwde aanpak kan rekenen op de warme belangstelling van zowel de Europese Commissie, als van andere Lidstaten.

Om in de beginfase van het proces van het tot stand komen van het nieuwe stelsel reeds na te gaan hoe effectief dit zal zijn, heeft het Interprovinciaal Overleg (IPO) Alterra opdracht gegeven dit in beeld te brengen. Dit op basis van de ontwerp provinciale Natuurbeheerplannen, die recent door de provincies zijn opgesteld. Deze ontwerp plannen zijn de eerste stap in een reeks van instrumenten die het vernieuwde stelsel uiteindelijk vormgeven: definitieve Natuurbeheerplannen, gebiedsaanvragen van de collectieven, beschikkingen van de provincies en de beheerplannen van de collectieven.

Alterra heeft hiervoor de ontwerp plannen bekeken op internationaal doelbereik en is op hoofdlijnen nagegaan welk draagvlak er bij de collectieven is voor de provinciale keuzes. Omdat we pas aan de beginfase van een heel proces zitten, zijn op dit moment conclusies over de effectiviteit van het nieuwe stelsel slechts in zeer beperkte mate mogelijk. Pas bij het gereedkomen van de gebiedsaanvragen en de beheerplannen van de collectieven kan hier meer over worden gezegd.

Wel zullen de uitkomsten van het rapport worden betrokken bij het definitief vaststellen van de provinciale Natuurbeheerplannen en bij het opstellen van de gebiedsaanvragen door de collectieven. Belangrijker is echter dat de verzamelde inzichten niet het einde van een ontwikkeltraject markeren, maar het beginpunt vormen om te komen tot een effectief stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Dit volgt ook uit het feit dat in het nieuwe stelsel voor het eerst wordt gewerkt met vier leefgebieden en de categorie water, als agrarische natuurtypen. De uitkomsten van Alterra laten zien dat voor de leefgebieden open grasland en in mindere mate open akkers veel meer kennis en ervaring beschikbaar is, dan voor de leefgebieden droge en natte dooradering. Bij de implementatie van deze leefgebiedenbenadering gaat het dus uitdrukkelijk om een groeiproces dat over meerdere jaren zijn beslag moet krijgen. Dit rapport is het startpunt van een proces waarin partijen, provincies, agrarische collectieven en gebiedspartners, van elkaar leren en waarbij een proces van 'lerend beheren' wordt ingezet voor verdere ontwikkeling van het nieuwe stelsel.

Hugo van de Baan
Programmamanager agrarisch natuur- en landschapsbeheer
Interprovinciaal Overleg

Samenvatting

In 2016 gaat het nieuwe stelsel voor agrarisch natuurbeheer (ANlb-2016) in. De kern van dit nieuwe stelsel is dat collectieven van boeren in *kansrijke gebieden gunstige condities* creëren voor *soorten* waarvoor Nederland in internationaal verband verplichtingen is aangegaan. Om welke soorten, gebieden en criteria aan condities het gaat staat in het rijksdoelenkader. Provincies hebben een sturende rol in de uitvoering van het (agrarisch) natuurbeheer, daartoe hebben ze in 2014 ontwerp-NatuurBeheerplannen opgesteld.

Om na te gaan in hoeverre deze provinciale ontwerp- natuurbeheerplannen (pNBP's) naar verwachting bijdragen aan de ecologische doelrealisatie is door het IPO opdracht gegeven een beeld te geven van het geheel aan ontwerp-pNBP's. Daarnaast is gevraagd onder de collectieven een quick scan uit te voeren om in kaart te brengen of de ontwerp-pNBPs voor hen goede aanknopingspunten bieden voor het doen van gebiedsaanvragen.

Om de potentiële bijdrage aan de doelrealisatie te bepalen zijn referenties gehanteerd die kunnen worden ontleend aan het doelenkader agrarisch natuurbeheer. Die omvatten (1) de soorten waaraan specifieke aandacht wordt geschonken (67 EU-relevante soorten waarvoor het agrarisch natuurbeheer wordt geacht een bijdrage te kunnen leveren); (2) de criteria die worden gesteld waaraan geschikte gebieden moeten voldoen; (3) de gebieden die daartoe door de provincie worden begrensd. Voor de eerste twee aspecten zijn referenties gehanteerd die afgeleid zijn uit beschikbare documenten. Voor de begrenzingen zijn nieuwe kaarten ontwikkeld die de ecologische kansrijkdom van de vier leefgebiedtypen aangeven (open grasland, open akkers, droge dooradering en natte dooradering).

De screening van de pNBP's geeft aan dat de soorten van het doelenkader in voldoende mate herkenbaar zijn opgenomen in de pNBP's. De criteria voor de kwaliteiten van de vier leefgebiedtypen komen in de plannen wel terug, zij het dat in veel gevallen slechts een beperkte set is opgenomen. Voor de begrenzingen geldt dat die in het algemeen ruim zijn en voor een niet onaanzienlijk deel in gebied liggen dat ecologisch gezien als minder kansrijk moet worden beschouwd, op basis van actuele verspreidingskaarten. Deze bevindingen geven aan dat de te verwachte mate van doelrealisatie in deze fase nog niet bepaald kan worden. Allesbepalend is datgene wat in de gebiedsaanvragen van de collectieven wordt opgenomen. Dit stelt hoge eisen aan de deskundigheid van de collectieven.

De quick-scan-interviews met de collectieven wijzen uit dat voor de gekozen doelensoorten in het algemeen breed draagvlak is. Ten aanzien van de gehanteerde criteria geldt dat naarmate de criteria gedetailleerder zijn en een hoger niveau aangeven, de collectieven minder ruimte voelen om eigen kennis en kunde in hun gebiedsaanvragen te leggen. Wat betreft begrenzingen geldt iets vergelijkbaars: er is meer weerstand naarmate de begrenzingen strakker de ecologisch veronderstelde geschiktheid weergeven. Naast de beperking in eigen verantwoordelijkheid wordt de weerstand ook gevoed door beperkt vertrouwen in de volledigheid en nauwkeurigheid van de gegevens die bij provincies en bij het onderzoek bekend zijn.

In het algemeen kan worden gesteld dat ecologische inzichten en verspreidingsgegevens niet 100% volledig en betrouwbaar zijn. Ook inzicht hoe met beheer de omstandigheden ten gunste van de beoogde soorten kan worden beïnvloed, is verre van volledig. Het risico bestaat dat goede, effectieve mogelijkheden ten onrechte niet worden herkend en erkend. Dit geldt in relatief beperkte mate voor weidevogels, waar langjarige ervaring is opgebouwd, maar des te meer voor de andere leefgebieden: akkers, droge en natte dooradering, waar nog weinig ervaringspraktijk bestaat. Daarom is het van belang dat in het nieuwe stelsel de ruimte wordt geboden voor lerend beheren en voor verbetering van de uitvoeringspraktijk. Dat geldt zowel voor de provinciale plannen als voor de gebiedsaanvragen van de collectieven.

Lerend beheren zal pas effectief zijn als alle beschikbare kennis en kunde goed wordt ontsloten en beschikbaar is. Hiervoor zou een infrastructuur moeten worden opgebouwd, die voor collectieven gemakkelijk benaderbaar is. Daarnaast is het belangrijk dat collectieven van elkaar kunnen leren, bijvoorbeeld door *benchmarking*. Het gebruiken van een gemeenschappelijke taal en een eenduidige begrippenstelsel is hiervoor noodzakelijk. Voor weidevogels is een online kennissysteem beschikbaar, dat daarvoor zou kunnen worden gebruikt en waarmee ervaringen kunnen uitgewisseld.

Lerend beheren en inspelen op voortschrijdend inzicht vergt voor alle betrokkenen flexibiliteit en onderling vertrouwen. Pas dan kan effectief gewerkt worden aan verbetering van doelrealisatie. Vermeden moet worden dat men elkaar te makkelijk afrekenet en daardoor in een negatieve spiraal komt. Centraal staat het bouwen aan gemeenschappelijk inzicht hoe effectiviteit en doelmatigheid van inzet van gemeenschapsmiddelen kan worden versterkt en hoe daarnaar met respect voor ieders belangen kan worden gehandeld.

De basis voor budgettoekenning voor het agrarisch natuurbeheer kan behalve aan de kwaliteit van pNBP's ook aan andere inzichten worden ontleend. Genoemd kunnen worden: verdeling van de leefgebiedtypen over provincies; kosten beheer per ha per leefgebiedtype; relatief belang van leefgebiedtypen.

Dankwoord

Voor het onderzoek is een klankbordgroep ingesteld bestaande uit Auke Postma (Dr), Erik Buijserd (ZH), Erik Meijs (L), Dirk Janssen (Ov), Jolanda de Winter (BIJ12), André de Bonte (equator), Astrid Manhoudt (SCAN), Cees Witkamp (VBN), Popko Wiersma (WGK), Aad van Paassen (LBN), Marion Scherphuis (BIJ12), Henk Menninga (BIJ12), Hugo van de Baan (IPO). Tijdens het onderzoek zijn presentaties verzorgd voor de provinciale projectleiders agrarisch natuurbeheer, het IPO-EZ-opdrachtgeversoverleg, de Raad van Advies voor agrarisch natuurbeheer en voor de Commissie Schaap. De reflecties die tijdens bijeenkomsten zijn gegeven, zijn zo goed als mogelijk meegenomen in de rapportage. Alle aangevers worden hiervoor hartelijk bedankt. De Werkgroep Grauwe Kiekindief en het Natuurloket hebben gegevens ter beschikking gesteld voor het opstellen van de ecologische kansrijkdomkaarten. Ook aan hen is veel dank verschuldigd.

1 Inleiding

1.1 Nieuwe stelsel ANLB2016

Per januari 2016 gaat het nieuwe stelsel voor agrarisch natuur en landschapsbeheer (ANLB2016) in. Ambitie voor de stelselherziening ANLB2016 is dat agrarisch natuurbeheer effectiever wordt dan tot dusver. Een van de oorzaken van een geringe effectiviteit en zichtbaarheid in het verleden was de diffuse inzet van maatregelen: ruimtelijke schaal en samenhang, intensiteit en continuïteit waren niet voldoende. De kern van het nieuwe stelsel is dat een collectieve inspanning van boeren/beheerders komt die hier verandering in brengt. Het gaat er om in kansrijke gebieden omstandigheden te realiseren die een gunstige staat van instandhouding bevorderen voor een groep van 67 soorten waarvoor Nederland in internationaal verband verplichtingen is aangegaan.

In het ANLB-2016 zal het agrarisch natuurbeheer uitsluitend door collectieven worden uitgevoerd en niet meer door individuele boeren. Het nieuwe stelsel richt zich primair op de duurzame instandhouding van soorten van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR). Het gaat dan om een selectie van de VHR-soorten, waarvan wordt verwacht dat het agrarisch natuurbeheer een wezenlijke bijdrage aan het duurzaam voortbestaan kan leveren. Hiertoe is in voorgaande studies een selectie uitgevoerd van relevante VHR soorten en is de verspreiding van deze soorten in kaart gebracht (zie www.natuurportaal.nl).

Binnen het nieuwe stelsel zijn de soorten aan vier typen leefgebied toebedeeld: soorten van open grasland, van open akkerland, van droge dooradering en van natte dooradering. Voor deze vier leefgebiedtypen zijn 'vlekkenkaarten' van kansrijke gebieden gemaakt (Hammers *et al.*, 2014) op basis van het voorkomen van soorten (www.natuurportaal.nl). Het idee is dat de maatregelen het best ingezet kunnen worden in de gebieden waar de doelsoorten nu al relatief hoge dichtheden hebben en waar aan de belangrijkste ecologische randvoorwaarden voor de soorten kan worden voldaan. De actuele aanwezigheid van veel van de doelsoorten in hoge dichtheden is de best beschikbare aanwijzing dat aan die voorwaarden wordt voldaan en kan dus gebruikt worden om de meest kansrijke gebieden te selecteren. Soms kunnen ook gebieden waar de soorten zijn verdwenen weer geschikt gemaakt worden, maar daar is een grotere en dus duurdere inspanning nodig. Begrenzing van zulke gebieden ligt daarom niet voor de hand. Een ander belangrijk aspect van kansrijkdom is het animo bij agrarische bedrijven om aan ANB te doen. Dit wordt op zijn best indirect door de verspreiding van soorten beschreven (de aanwezigheid van bijzondere soorten kan enthousiasme van agrariërs om mee te doen versterken). Het draagvlak bij agrariërs kan door de provincies worden meegenomen bij het begrenzen van toepassingsgebied voor ANB. Evenwel, per saldo zal het agrarisch natuurbeheer voor de natuurdoelen effectief moeten zijn.

De selectie van soorten, de indicatie van kansrijke gebieden en de criteria daaraan vormen samen het Rijksdoelenkader voor het ANLB vanuit het rijk (Hammers *et al.*, 2014). De provincies hebben onderling een aantal zaken ambtelijk afgestemd. Zo zijn er afspraken gemaakt over een aantal gebiedscriteria (m.n. gebiedsomvang en voorkomende soortenaantallen en/of dichtheden) en is er een 'ambitietabel' opgesteld waarin is aangegeven op welke soorten de provincies zich specifiek gaan richten. Dit duiden we aan als het provinciale kader.

1.2 Provinciale natuurbeheerplannen

Alle provincies hebben in 2014 provinciale ontwerp natuurbeheerplannen (pNBP's) opgesteld. Deze plannen beschrijven de beleidsdoelen en de subsidiemogelijkheden voor de ontwikkeling en het beheer van natuurgebieden, agrarische natuur en landschapselementen in elke provincie. In de meeste pNBP's wordt per (deel)gebied beschreven welke natuur- en landschapsdoelen nagestreefd worden.

Het plan bevat de begrenzing van de natuurgebieden en de zoekgebieden voor agrarische natuur. (Inter)nationale kaders met betrekking tot biodiversiteit, milieu, water en klimaat waren hierbij richtinggevend. Door het vaststellen van de pNBP's bepalen de provincies de uitgangspunten voor de uitvoering van het natuur- en landschapsbeheer: waar wat voor natuur zou kunnen worden ontwikkeld en beheerd, alsmede de financiering.

De voorliggende analyse richt zich op het deel van de pNBP's dat gaat over het agrarisch natuurbeheer. In deze pNBP's staat per leefgebiedtype beschreven 'wat er waar' beschermd of ontwikkeld zou kunnen worden. Het is vervolgens aan de collectieven om via een gebiedsaanvraag aan te geven met welke beheeractiviteiten deze doelen gerealiseerd kunnen worden ('hoe').

2 Onderzoeksvraag

Door het IPO is opdracht gegeven om van de diverse provinciale ontwerpplannen natuurbeheer te bepalen in hoeverre zij potentieel kunnen bijdragen aan de doelrealisatie van het beleid rond het agrarisch natuurbeheer. Doel hiervan is vroegtijdig inzicht te hebben of en in welke mate de plannen het geheel aan doelen voor het agrarisch natuurbeheer binnen bereik brengt. Het gaat hier om het rijks- en provinciale doelenkader. De hiermee te verkrijgen inzichten kunnen door de provincies en andere betrokkenen worden gebruikt om in het verdere traject naar de uitvoeringsfase bij te sturen. Een andere aanleiding om deze inzichten te doen verzamelen is dat het IPO wil nagaan in hoeverre de plannen aanleiding geven om daaraan de verdeling van middelen te verbinden. De uitwerking van deze financiële aspecten valt overigens buiten dit project.

Het IPO wil inzicht in de volgende aspecten:

- wat is de te verwachten bijdrage van de provinciale ontwerp-natuurbeheerplannen (pNBP's) aan de doelrealisatie van het agrarisch natuurbeheer;
- wat is het draagvlak voor de ontwerp-pNBP's bij de beheercollectieven;
- wat is de inzet van de ontwerp-pNBP's in de Nationale Landschappen¹?

¹ Aan dit aspect wordt aandacht geschonken, omdat diverse onderdelen van de regeling, denk aan beheer van landschapselementen, akkerranden en structuurrijk grasland, een grote bijdrage kunnen leveren aan de landschappelijke kwaliteit van het landelijk gebied. Daarmee kan de regeling in Nationale Landschappen een belangrijke toegevoegde waarde hebben.

3 Aanpak

3.1 Overzicht van de methodiek

Het ANLb2016 richt zich op het realiseren van *gunstige condities* in *kansrijke gebieden* voor *soorten* waarvoor Nederland in internationaal verband verplichtingen is aangegaan. De provinciale plannen zijn daarom bekeken aan de hand van de volgende drie vragen:

1. In hoeverre richt het ontwerp-pNBP zich op de relevante soorten?
2. In welke mate komen de door de provincies begrensde gebieden overeen met kansrijke gebieden voor de relevante soorten?
3. In hoeverre wordt binnen de begrensde gebieden richting gegeven aan het realiseren van gunstige condities?

In de analyse is getracht vraag 1 en 2 voor zover mogelijk, kwantitatief te beantwoorden en vraag 3 kwalitatief te beantwoorden. De beantwoording is *per leefgebiedtype* uitgevoerd (open gras / open akker / droge dooradering / natte dooradering). In het geval van combinaties van leefgebieden zijn de doelsoorten, gebieden en criteria van beide leefgebiedtypen in de beantwoording meegenomen.

Bij de beantwoording van deze drie vragen is gekeken in hoeverre het NBP overeenkomt met het rijksdoelenkader, en in hoeverre het NBP relevante doelen, kansrijke gebieden, criteria niet op neemt. Daarnaast is er gesignaleerd in hoeverre het NBP doelen, gebieden en criteria aandraagt die niet tot het doelenkader behoren.

Voor de relevante soorten is gekeken in hoeverre de soorten waaraan de provincie specifiek aandacht besteedt overeenkomen met de relevante VHR-soorten. Hiertoe is de lijst gehanteerd van 67 soorten waarvan is verondersteld dat het agrarisch natuurbeheer een substantiële bijdrage kan leveren (Hammers *et al.*, 2014; Anonymus 2014). Om te kijken wat voor gebieden door de provincies als kansrijk worden beschouwen, is eerst gekeken naar de criteria die de provincie daarbij onderscheidt. Er is gekeken in hoeverre deze overeenkomen met het rijksdoelenkader en het provinciale kader. Vervolgens is geanalyseerd in hoeverre de criteria die binnen de gebieden worden gesteld aan de condities, overeenkomen met de instap-criteria en streefdoel criteria van het in opdracht van BIJ12/IPO opgestelde Alterra-advies (Melman *et al.*, 2014a). Tenslotte is er een ruimtelijke analyse uitgevoerd om te kijken in hoeverre de door de provincie begrensde gebieden overeenkomen met ecologisch kansrijke gebieden.

Daarnaast is door middel van telefonische interviews gepolst hoe de ontwerp-pNBP's zijn ontvangen door de beheercollectieven. Kunnen de collectieven bij het opstellen van gebiedsaanvragen uit de voeten met de door de provincie gemaakte keuzes (doelsoorten, gebiedsbegrenzing, criteria)? Tenslotte is met een eenvoudige ruimtelijke analyse bepaald in welke mate de begrenzingen liggen in de Nationale Landschappen.

Hieronder worden de methoden nader uiteengezet. In het algemeen moet opgemerkt worden dat de beschikbare doorlooptijd voor het onderzoek beperkt was tot ruim één maand. Dit heeft invloed gehad op de mogelijkheden van het onderzoeksteam om bijvoorbeeld aanvullende gegevens te verzamelen of in contact te treden met provincies.

3.2 Methode soorten

Uitgangspunt bij het bepalen welke soorten bediend moeten worden door het ANLb is de lijst van 67 soorten zoals beschreven in Hammers *et al.* (2014). Voor deze soorten is nagegaan of ze in ontwerp-pNBP's met herkenbare doelstelling zijn opgenomen. De werkwijze hierbij was als volgt:

1. De lijst van 67 soorten is allereerst vergeleken met het 'Provinciaal afstemmingsdocument ANLb-doelen' (versie 30 juni 2014; www.portaalnatuurenlanschap.nl), ook wel *ambitietabel* genoemd. De reden van opstellen van deze tabel is dat niet elke soort in alle provincies voorkomt. Elke provincie heeft in de tabel aangegeven aan welke soorten zij specifiek aandacht wil besteden. De lijst heeft een ambtelijke status en is geen bestuurlijk vastgesteld document. Per provincie zijn van de lijst van 67 soorten alleen de door de provincie in de ambitietabel aangeduide soorten als referentie gehanteerd. Deze worden hierna aangeduid als 'relevante soorten'. Andere dan de 67 soorten die in de pNBP's zijn opgenomen zijn niet geanalyseerd, maar gesignaleerd en benoemd als additionele, 'provinciale doelsoorten'.
2. Van alle relevante soorten is nagegaan of ze werden genoemd in het pNBP. Vaak stonden de doelsoorten per leefgebied in een tabel, maar ook als soorten los in de tekst genoemd werden zijn ze meegeteld. Elke relevante soort die genoemd wordt krijgt de score 'ok' (donkergroen), elke relevante soort die niet genoemd werd krijgt de score 'niet' (rood). Soorten die wel op de lijst van 67 soorten staan, maar die een provincie niet had opgenomen in de 'ambitietabel' en toch genoemd werden in het NBP krijgen de score 'extra' (licht groen).
3. Per provincie is een tabel gemaakt met de relevante soorten per leefgebied. Deze is aan alle provincies ter controle voorgelegd en eventuele feitelijke onjuistheden zijn verbeterd. De totaalscore per provincie is overgenomen in een samenvattende tabel met alle provincies. Alleen deze samenvattende tabel is in dit rapport opgenomen.

3.3 Methode criteria

Ten behoeve van de beoordeling van gebiedsaanvragen is door Hammers *et al.* (2014) een beoordelingssysteem ontwikkeld en is dit door Melman *et al.* (2014a) verder uitgewerkt in criteria. Voor elk leefgebied zijn meerdere criteria vastgesteld, bijvoorbeeld t.a.v. minimum areaal of minimum aantal broedparen. De criteria zijn gesteld voor het instapniveau en voor het streefniveau. Dit systeem is ontwikkeld voor het beoordelen van de gebiedsaanvragen, en vormt tevens de basis voor het beoordelen van de provinciale natuurbeheerplannen.

In elk ontwerp-NPB is vastgesteld welke leefgebieden de provincie heeft onderscheiden. Voor elk onderscheiden leefgebied is beoordeeld of de criteria die worden gesteld aan bijvoorbeeld % plas-dras, overeenkomen met de instap- en streefcriteria van Melman *et al.* (2014a), Hierbij zijn 4 scores onderscheiden:

- a. het criterium uit het NPB gaat verder (ambitieuzer) dan het criterium van Melman *et al.* (2014) (donkergroen)
- b. het criterium uit het NPB is overeenkomstig het criterium van Melman *et al.* (2014) (groen)
- c. het criterium uit het NPB is lager dan het criterium van Melman *et al.* (2014) (licht blauw)
- d. het NPB noemt het criterium van Melman *et al.* (2014) niet (donkerblauw)

Omdat de criteria van het landelijke doelenkader bij de provincies bezwaren oproepen (te ambitieus, te gedetailleerd) hebben de provincies onderling afgesproken eigen, uniforme criteria te hanteren bij de selectie van de begrenzing van de leefgebieden. Deze criteria betreffen per leefgebied een subset van de criteria uit Melman *et al.* (2014a), namelijk de aanwezigheid van doelsoorten (komen de relevante soorten voor in voldoende mate) en omvang van het gebied.

In de tabellen zijn deze beide sets van criteria (de door Hammers en Melman (ib.) ontwikkelde set en de door provincies overeengekomen criteria) apart onderscheiden.

Per provincie is een tabel gemaakt met de scores van de criteria, zowel voor die van het landelijke als provinciale doelenkader. De tabel is aan alle provincies ter controle voorgelegd en eventuele feitelijke onjuistheden zijn verbeterd. De beoordeling per provincie is overgenomen in twee samenvattende tabellen met alle provincies, één voor instapniveau, één voor streefniveau. Deze samenvattende tabellen zijn in dit rapport opgenomen (Bijlagen 1 en 2). Daarin zijn ook de scores voor het provinciale doelenkader opgenomen.

3.4 Methode gebieden

Om te verkennen in hoeverre het door de provincies begrensde gebied samenvalt met het ecologisch gezien meest kansrijke gebied voor relevante soorten, is een ruimtelijke analyse uitgevoerd. In deze analyse is per leefgebiedtype (open grasland kritische soorten, open grasland niet-kritische soorten, open akkerland, natte dooradering en droge dooradering) gekeken naar de overlap tussen het door de provincie begrensde gebied en het, voor de relevante soorten, ecologisch kansrijke gebied.

Voor de vijf leefgebiedtypen zijn dus telkens twee kaarten met elkaar vergeleken: 1) het door de provincie begrensde gebied volgens het ontwerp-NBP ('begrensd') en 2) kansrijkdom kaart ('kansrijk').

3.4.1 Kansrijkdomkaarten

Ten behoeve van de stelselherziening zijn in juni 2014 (Hammers *et al.*, 2014) per leefgebied indicatieve of vlekkenkaarten opgesteld. Deze kaarten waren niet optimaal o.a. omdat alleen vogeldata gebruikt konden worden en van akkervogels niet alle data beschikbaar waren. Voor kritische weidevogels waren kansrijke gebieden wel reeds gedetailleerd in beeld gebracht middels de kerngebieden benadering (Teunissen *et al.*, 2012, Melman *et al.*, 2014b,c, Sierdsema *et al.*, 2013, Schotman *et al.*, 2014). Maar voor akkervogels (Wiersma *et al.*, 2014) en voor soorten van droge en natte dooradering is minder bekend over kansrijke gebieden (zie ook Melman *et al.*, 2014a).

Besloten is daarom voor deze leefgebiedtypen nieuwe kansrijkdom kaarten te laten ontwikkelen. Dit is gedaan door Sovon met gebruik making van data uit de Nationale Databank Flora en Fauna en akkervogelgegevens van de Werkgroep Grauwe Kiekendief.

Voor alle leefgebieden geldt dat de resolutie van de brongegevens 100m grid is. Ten behoeve van de analyse zijn de ruimtelijke beelden vereenvoudigd door de gaten kleiner dan 200 m en de snippers kleiner dan 10 ha weg te werken. In Bijlage 3 staat beschreven op basis van welke gegevens deze zijn ontwikkeld. In Bijlage 4 staat een overzicht van de gebruikte kaarten per leefgebied type en de karakteristieken.

Open grasland

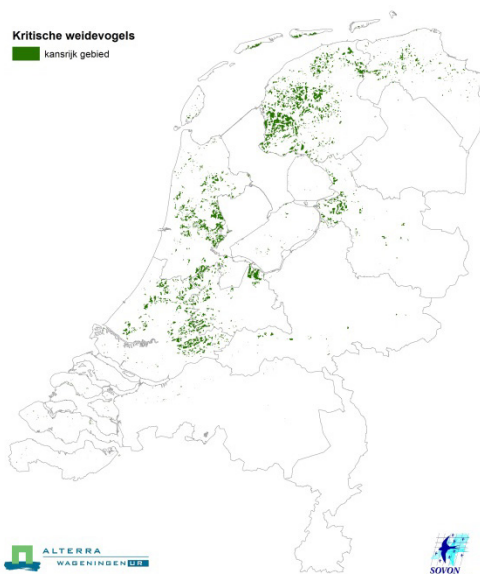
Voor open grasland worden drie beheertypen onderscheiden (Melman *et al.*, 2014a):

(1) weidevogelgrasland voor kritische soorten, (2) voor niet kritische soorten en (3) graslandschap voor overwinterende vogels. Het eerste is gericht op de soorten van natte kruidenrijke graslanden in de meest open landschappen. Met de grutto als doelsoort zijn al zoekgebieden voor kerngebieden gepubliceerd. Buiten de echte graslandprovincies zijn echter ook andere weidevogels en soorten van belang die niet overal voorkomen in de gruttogebieden en ook minder gebonden zijn aan open landschap of de meest extensieve natte graslanden: bijvoorbeeld de wulp. Voor deze andere weidevogels is het tweede beheertype bedoeld. Veel provincies maken dit onderscheid zodat voor beide deelliefgebieden referenties nodig zijn. Voor overwinterende vogels worden in de pNBP's meestal geen aparte gebieden onderscheiden. Vergelijking van begrensde en kansrijke gebieden is daarom achterwege gebleven.

Als referentie voor de kritische soorten is een kansrijkdomkaart gemaakt, met gridcellen van één hectare, met de gesommeerde dichtheid van vijf soorten: watersnip, grutto, slobbeend, tureluur en zomertaling. Het meest kansrijke gebied is gedefinieerd als het kleinste gebied waarbinnen 35% van de populatie huist. Dit is bepaald door de cellen te rangschikken op dichtheid. De dichtheid is beschreven met modellen door gebruik te maken van zo veel en zo recent mogelijk verspreidings- en data van Sovon. Door het ontbreken van gebieden in de database van Sovon kan de dichtheid voor deze gebieden worden over- of onderschat en kan de kansrijkdomkaart plaatselijk minder betrouwbaar zijn. Voor het maken van de kansrijkdomkaarten zijn echter de best beschikbare databestanden gebruikt.

Als referentie voor de niet kritische weidevogelsoorten is dezelfde methode gevolgd als voor de kritische soorten. Nu gaat het echter om de gesommeerde dichtheid over *elf* weidevogelsoorten. Toegevoegd zijn: gele kwikstaart, graspieper, kievit, scholekster, veldleeuwerik en wulp. Vijf hiervan broeden ook op akkers. De kansrijkdomkaart kan dus ook akkers bevatten. Die door veel provincies ook zijn opgenomen in de begrensde gebieden. Zeldzame doelsoorten als kwartelkoning en kempfaan

hebben geen rol gespeeld omdat voor deze soorten geen dichtheidskaarten konden worden gemaakt. Door middel van een GIS-procedure zijn van de versnipperde gridkaarten overzichtelijke vlakkenkaarten gemaakt (zie Bijlage 3).

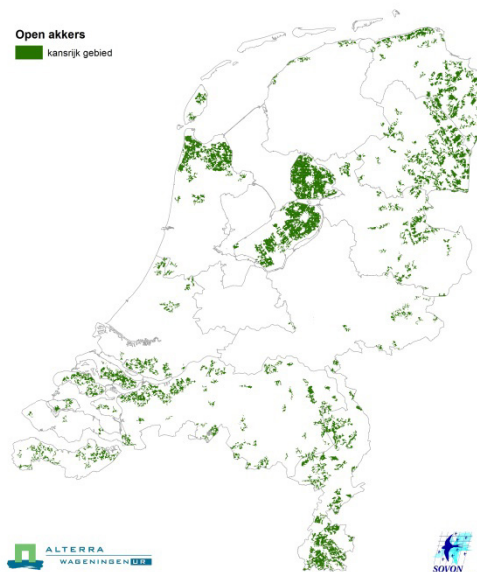
Figuur 1 Kansrijkskaart voor kritische weidevogels.

Figuur 2 Kansrijkskaart voor niet-kritische weidevogels.

Open akker

Voor open akkers zijn er twee beheertypen onderscheiden: (1) voor broedende akkervogels en (2) voor overwinterende akkervogels. Voor het tweede beheertype zijn, afgezien van Limburg, door de provincies geen leefgebieden begrensd. Ook alleen in Limburg is het beheertype akkerland voor hamsters van toepassing. Er is dus behoefte aan één kansrijkskaart als referentie. Net als voor weidevogels zijn met modellen en gebruik making van zo veel mogelijk bestanden per soort dichtheidskaarten gemaakt. Deze dichtheden zijn vervolgens opgeteld over acht soorten (zie Bijlage 7). Drie doelsoorten konden niet meedoen omdat ze te schaars zijn om een goed model te maken. Het meest kansrijke gebied is gedefinieerd als het kleinste gebied waarbinnen 25% van de populatie huist. Door middel van een GIS-procedure (zie Bijlage 3) is van de versnipperde gridkaart een overzichtelijke vlakkenkaarten gemaakt.

Figuur 3 Kansrijkskaart voor broedende akkervogels².

² Voor het maken van deze kaart is mede gebruik gemaakt van gegevens van de Werkgroep Grauwe Kiekendief.

Droge dooradering

Bij het leefgebied droge dooradering zijn er landelijk twee beheertypen onderscheiden (Melman *et al.*, 2014a): (1) Struweel en ruigte en (2) bomenrijen en singels. Tot de doelsoorten behoren echter ook amfibieën. Er is dus overlap met het beheertype Poel bij het leefgebied natte dooradering. Er zijn slechts drie provincies die (min of meer) leefgebieden voor deze beheertype onderscheiden. Als landelijke referentie moeten we dus met één kansrijkdomkaart voor het hele leefgebied droge dooradering werken. Als kansrijk is het gebied gedefinieerd waarbinnen tenminste de helft van 23 soorten een hoge dichtheid heeft. Het gaat om vogels, amfibieën, insecten en vleermuizen. Onder een hoge dichtheid voor deze soorten wordt verstaan dat de locatie behoort tot kleinst mogelijke deel van het verspreidingsgebied waarbinnen 25% van de populatie voorkomt (25% kwantiel). Dit wordt gevonden door de gridcellen te rangschikken op dichtheid. Net als bij weide- en akkersoorten gaat het om gemodelleerde dichtheidskaarten waarbij delen waarvan geen inventarisatiegegevens beschikbaar zijn, worden opgevuld op basis van landschapskernmerken e.d.

Natte dooradering

Bij het leefgebied natte dooradering zijn er landelijk twee beheertypen onderscheiden (Melman *et al.*, 2014a): (1) Watergang en (2) Poel. De verzameling doelsoorten is vrij heterogeen en bestaat uit vissen, een zoogdier, insecten, amfibieën en vogels. Vrijwel alle provincies hebben alleen het leefgebied natte dooradering onderscheiden zonder onderscheid in beheertypen. Als landelijke referentie moeten we dus met één kansrijkdomkaart voor natte dooradering werken. Als kansrijk is het gebied gedefinieerd waarbinnen tenminste de helft van 15 soorten een hoge dichtheid heeft. De cellen die behoren tot het gebied met een hoge dichtheid wordt net zo bepaald als bij droge dooraderingssoorten maar nu met als criterium dat daar 50% van de populatie moet voorkomen (50% kwantiel). Weer gaat het om gemodelleerde dichtheidskaarten waarbij delen waarvan geen inventarisatiegegevens beschikbaar zijn, worden opgevuld op basis van landschapskernmerken e.d.

Figuur 4 Kansrijkdomkaart voor doelsoorten van droge dooradering³.

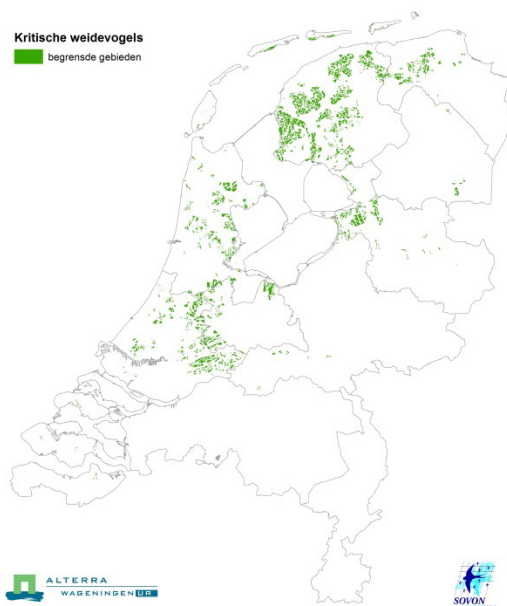

Figuur 5 Kansrijkdomkaart voor doelsoorten van natte dooradering².

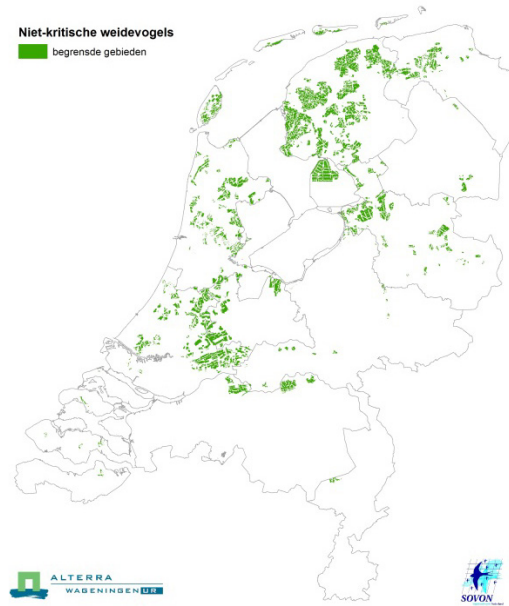
³ Voor deze kaarten is mede gebruik gemaakt van gegevens van het Natuurloket.

3.4.2 Begrensde gebieden volgens de ontwerp-pNBP's

De provincies hebben alle leefgebieden onderscheiden en waren vrij om al of niet gebruik te maken van beheertypen. Het aantal onderscheiden typen leefgebieden varieert van 3 tot 5, beheertypen van twee tot vijftien. Voor zover dat nog niet via de naamgeving was gedaan zijn alle begrensde gebieden toegedeeld aan een of meer van de vier leefgebiedtypen (Bijlage 4, 'vinkjes' tabel) en per leefgebiedtype is een landelijke kaart van alle begrensde gebieden gegenereerd. Op grond van de in het NBP genoemde doelsoorten zijn de leefgebieden open grasland in Flevoland, Zeeland en Limburg niet ingedeeld bij de kritische weidevogels maar bij de niet-kritische. Voor Drenthe was dat ook logisch maar het is op verzoek van de provincie meegenomen bij de kritische soorten. Alle provincies hebben leefgebied voor weidevogels begrensd.

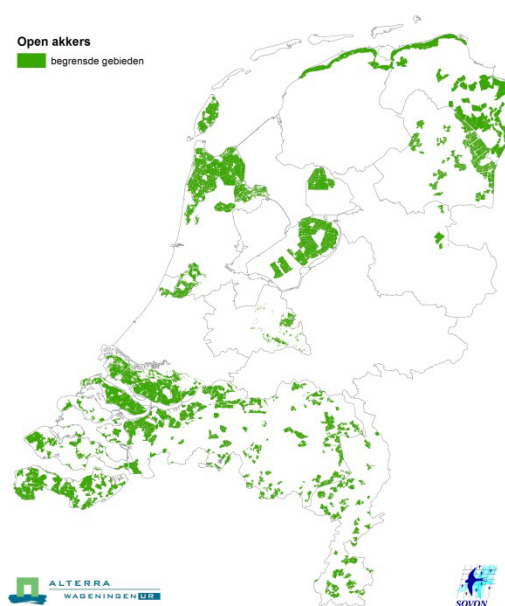
Figuur 6a Door provincies begrensd leefgebied voor doelsoorten kritische weidevogels.

Figuur 6b Door provincies begrensd leefgebied voor doelsoorten niet-kritische weidevogels.

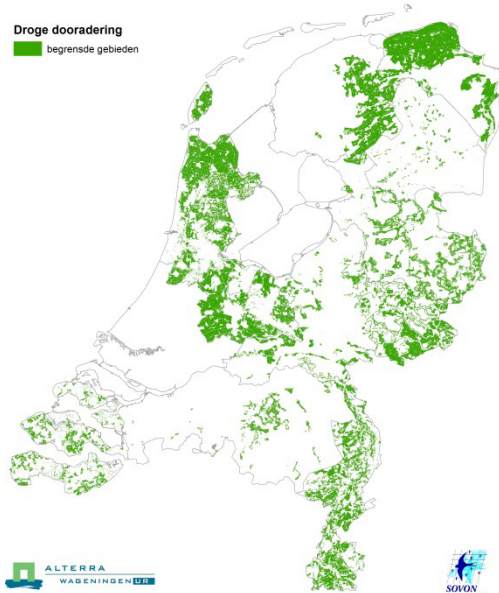
Elf van de twaalf provincies hebben open akkergebied begrensd: alleen Gelderland niet. Noord-Holland en Limburg hebben akkerland voor overwinterende vogels begrensd. Noord-Brabant heeft akkers op zand en akkers op klei onderscheiden. Dit onderscheid is door andere provincies verder niet gebruikt. In Overijssel is een combinatie van open gras en open akker onderscheiden. Deze is ingedeeld bij beide leefgebieden.

Zoals eerder vermeld is bij droge dooradering soms onderscheid gemaakt in beheertypen. Er is slechts één kaart van dit leefgebied gemaakt. Beheertypen die als een combinatie of mozaïek van natte en droge dooradering zijn aangeduid zijn bij beide ingedeeld. Flevoland en Utrecht hebben geen leefgebied droge dooradering onderscheiden.

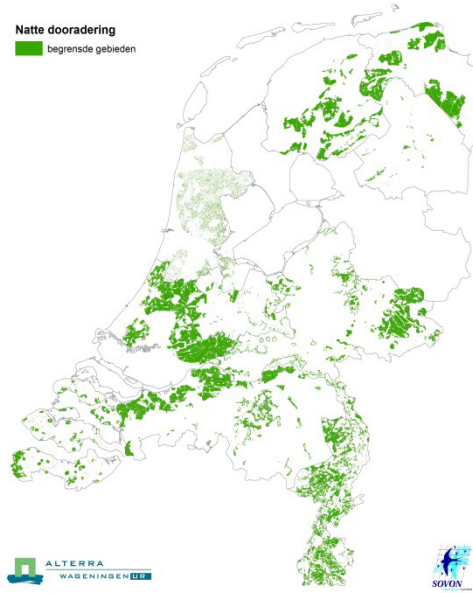

Figuur 7 Door provincies begrensd leefgebied voor doelsoorten van open akkers.

Ook het aantal beheertypen natte dooradering varieert per provincie maar dit is versimpeld tot één leefgebied. Overijssel geeft aan dat het leefgebied natte dooradering later nog zal worden toegevoegd. Flevoland onderscheidt dit leefgebied evenmin en maakt ook afspraken met de waterbeheerders.

Figuur 8 Door provincies begreind leefgebied voor doelsoorten van droge dooradering.

Figuur 9 Door provincies begreind leefgebied voor doelsoorten van natte dooradering.

3.4.3 Overlap kansrijk en begreind

De ruimtelijke analyse is in ArcGIS uitgevoerd (zie voor overzicht van de GISanalyse Bijlage 3) en heeft inzichtelijk gemaakt in hoeverre de door de provincie aangewezen gebieden overeenkomen met de door ons als ecologisch kansrijk bevonden gebieden (zie 3.4.1), in hoeverre ecologisch kansrijke gebieden buiten de aangewezen gebieden vallen, dus niet zijn begreind, en hoeveel areaal door de provincie is aangewezen dat buiten de ecologisch kansrijke gebieden valt (Tabel 1). Door middel van een overlay-procedure is de overlap in kaarten en kwantitatief in hectares, tabellen en grafieken in beeld gebracht. Afhankelijk van de kwaliteit van het kaartmateriaal worden de resultaten kwantitatief of kwalitatief besproken. De gebieden behorende tot het nationaal natuur netwerk (NNN, vroegere EHS) zijn uit gesloten van de analyse alsmede bebouwde kommen (kernen en erven) en bij open grasland is een verstoringskaart gebruikt om ongeschikte gebieden uit te sluiten (voor achtergronden zie Sierdsema *et al.*, 2014).

Tabel 1

Schema waarin weergegeven het onderscheid tussen de verschillende overlapsituaties van ecologisch kansrijk gebied en door de provincies begreinde gebieden.

	Begreind in NBP	Begreind	Niet-begreind
Kansrijkdom kaarten			
Kansrijk		Kansrijk + begreind	Kansrijk + niet-begreind
Kansarm		Kansarm + begreind	Kansarm + niet begreind rest van Nederland

3.5 Methode draagvlak collectieven

Kernvraag

Biedt het ontwerp-pNBP een goede basis voor het uitbrengen van gebiedsaanvragen? Kunnen de collectieven uit de voeten met de door de provincie gemaakte keuzes (doelsoorten, gebiedsbegrenzing, criteria)?

Aanpak peiling / Quick Scan

In korte tijd (twee weken) is een peiling opgezet en uitgevoerd bij agrarische collectieven. Aan provinciale medewerkers agrarisch natuurbeheer is gevraagd om contactpersonen van agrarische collectieven aan te leveren. Aan deze oproep hebben 11 van de 12 provincies gehoor gegeven. Er is contact gelegd met 11 agrarische collectieven, telkens 1 per provincie. De collectieven waren bereidwillig om mee te werken en op korte termijn een belafsprake te maken. De 11 collectieven zijn telefonisch geïnterviewd aan de hand van onderstaande vragenlijst. De gesprekken duurden een half uur tot drie kwartier. In Bijlage 5 is de lijst van respondenten opgenomen.

Vragenlijst

De volgende vragen zijn aan de collectieven voorgelegd:

- Algemene gegevens: naam organisatie, naam contactpersoon, waar gevestigd, welke provincie.
- In welke fase zit u nu als agrarisch collectief? Waar is uw collectief nu vooral mee bezig?
- Bent u betrokken geweest bij de totstandkoming van het pNBP? Biedt het NBP in z'n algemeenheid een goede basis voor het indienen van een gebiedsaanvraag?
 - Wat vindt u sterke punten van het NBP, welke zwakke punten ziet u?
- Wat zijn voor uw collectief de belangrijkste aanknopingspunten voor het opstellen van de gebiedsaanvraag. Waar kijkt u het eerst naar?
- Richt uw collectief zich op bepaalde doelsoorten? Komen die overeen met de doelsoorten waar de provincie voor aan de lat staat?
- Wat vindt u van de begrenzing van de gebieden? Zijn de juiste gebieden gekozen?
- Wat vindt u van de criteria (gevraagde maatregelen per gebied) in het NBP?
 - Ziet u die criteria als een hulpmiddel (een houvast) om de gebiedsaanvraag goed te formuleren of geven ze te weinig ruimte?
- Top3 verbeteringswensen, hartenkreten.

3.6 Methode bepaling inzet in Nationale Landschappen

Het doel is inzicht te krijgen in de beleidsmatige inspanning die door provincies in de Nationale Landschappen worden gedaan. Dit omdat diverse onderdelen van de regeling, denk aan beheer van landschapselementen, akkerranden en structuurrijk grasland, een grote bijdrage kunnen leveren aan de landschappelijke kwaliteit. In de uitgevoerde analyse is een overlay gemaakt tussen de door provincies in het kader van het ANLb-2016 begrensde gebieden enerzijds en de nationale landschappen anderzijds. Het zal duidelijk zijn dat dit alleen een beeld geeft van de potenties en niet van de werkelijke bijdrage aan landschappelijke kwaliteit, en dan nog alleen in termen van areaal.

4 Resultaten

4.1 Soortentabel

Welke soorten zijn relevant voor de provincies? In Bijlage 6 staat van alle provincies aangegeven aan welke van de 67 VHR soorten ze specifiek aandacht besteden. Een aantal punten valt op: Sommige provincies (Groningen, Utrecht, Noord-Holland) hebben relatief weinig soorten opgenomen in de 'ambitietabel' van de provincies. Maar ze hebben veel soorten in de categorie 'extra', dat wil zeggen dat in het NBP deze soorten wel genoemd worden.

Het overgrote deel van de soorten die in de ambitietabel door een provincie genoemd wordt, wordt ook behandeld in het NBP. Bij de meeste provincies gaat het om 95-100% van de soorten. Overijssel en Flevoland liggen iets lager, bij Overijssel betreft het soorten van het leefgebied 'natte dooradering', waarvan ze aangeven dat het nog niet is uitgewerkt. Over het totaal van alle provincies wordt op één soort na (de Engelse kwikstaart) aan alle 67 soorten aandacht besteed. De soorten die wel genoemd staan in de ambitietabel, maar die in het NBP niet genoemd worden staan in Tabel 2. De heikikker, kwartelkoning en kleine zwaan zijn door 2 provincies niet opgenomen, terwijl ze wel in de ambitietabel staan.

Tabel 2

Soorten die niet genoemd worden in het pNBP terwijl ze wel genoemd staan in de ambitietabel (zie Bijlage 6 voor volledig overzicht).

	Aantal keer niet in pNBP, maar wel in ambitietabel
Heikikker	2
Kwartelkoning	2
Kleine zwaan	2
Engelse kwikstaart	1
Ingekorven vleermuis	1
Rotgans	1
Groene glazenmaker	1
Kramsvogel	1
Kerkuil	1
Roek	1
Rugstreeppad	1
Zomertortel	1
Steenuil	1

De gele kwikstaart en graspieper worden door alle 12 provincies genoemd. Ook kievit, kneu, patrijs, ringmus, spotvogel en torenvalk komen in 11 van de 12 provincies aan bod (Tabel 3).

Tabel 3*Soorten die het vaakst zijn opgenomen in de pNBP's.*

	Aantal keer opgenomen
Gele kwikstaart	12
Graspieper	12
Kievit	11
Kneu	11
Patrijs	11
Ringmus	11
Spotvogel	11
Torenvalk	11
Braamsluiper	10
Grote lijster	10
Grutto	10
Kamsalamander	10
Ransuil	10
Scholekster	10
Steenuil	10
Veldleeuwerik	10
Watersnip	10

Over het totaal is het beeld dat van de lijst van VHR doelsoorten de provincies ruim voldoende soorten bedienen en dat dit goed overeenkomt met de ambities die de provincies hadden voor die soorten.

Wat betreft additionele, provinciale doelsoorten, daaraan besteden met name Gelderland, Utrecht en Noord-Brabant veel aandacht (Tabel 4). Flevoland, Noord-Holland en Zuid-Holland noemen (vrijwel) geen provinciale doelsoorten.

Tabel 4*Additionele, provinciale doelsoorten in de NBP's, buiten de 67 soorten van het landelijke doelenkader.*

	Aantal additionele, provinciale doelsoorten
Groningen	25
Fryslân	9
Drenthe	33
Overijssel	6
Gelderland	130
Utrecht	71
Flevoland	1
Noord-Holland	0
Zuid-Holland	0
Zeeland	8
Noord-Brabant	88
Limburg	30

* Er worden wel meer soorten genoemd, maar niet als doelsoort.

4.2 Criteriatabellen

De criteria waarvan de provincies gezamenlijk hebben afgesproken te zullen hanteren (het provinciale doelenkader) worden bij de bespreking onderscheiden van die van het landelijke doelenkader (Melman *et al.*, 2014). Zonder specifieke aanduiding worden in dit rapport onder criteria die van het landelijke

doelenkader verstaan. Als het gaat om de criteria uit het provinciale doelenkader wordt dit expliciet vermeld, onder de term 'provinciale' of 'provinciaal overeengekomen' criteria.

De mate waarin de provincies de criteria hanteren verschilt per leefgebied en per provincie (Tabel 5). Bij het open grasland, beheertype kritische soorten worden de meeste criteria gehanteerd, bij de droge dooradering de minste. De criteria waarvan de provincies gezamenlijk hebben afgesproken te zullen hanteren (het provinciale doelenkader), worden door de meeste provincies overgenomen. Zo wordt het minimum oppervlak voor de diverse leefgebieden door de meeste provincies gehanteerd, in enkele gevallen wordt het verlaagd of niet duidelijk benoemd.

Fryslân en Noord-Brabant hanteren in totaal de meeste criteria, Groningen en Zeeland de minste. Criteria die niet genoemd worden betreffen doorgaans zaken die met het beheer te maken hebben. Dit wordt bij provincies die ze niet noemen dus aan de collectieven over gelaten. Het aantal criteria dat gehanteerd wordt voor instapniveau is beduidend groter dan bij het streefniveau. Vooral Fryslân en Noord-Brabant benoemen ook relatief veel criteria op streefniveau.

a. *Open grasland*

Alle provincies hanteren de provinciaal overeengekomen instapnorm van 10 broedpaar grutto's per 100 ha voor het beheertype kritische soorten. Noord-Holland is de enige provincie die een zwaardere instapnorm t.a.v. het aantal broedpaar weidevogels hanteert (15 broedpaar/100 ha). Fryslân stelt zwaardere instapeisen aan het minimum oppervlak (250 ha i.p.v. 100 ha) en Utrecht en Zuid-Holland stellen zwaardere eisen aan het aandeel kuikenland. Drenthe kiest ook voor het beheertype kritische soorten, maar de soorten die ze noemen behoren voor het merendeel tot de niet-kritische soorten.

Overijssel heeft ook het beheertype niet-kritische soorten onderscheiden. Het betreft hier evenwel maatregelen voor de kievit en scholekster op akkers. De indeling bij het open grasland resulteert hierdoor dus in veel niet overgenomen, 'niet genoemde' criteria.

b. *Open akker*

De provinciaal overeengekomen instapnorm van 1-3 broedparen patrijs, kievit of scholekster per 100 ha en minimaal 20 broedparen veldleeuwerik worden door de meeste provincies die dit leefgebied onderscheiden ook gehanteerd. Overijssel noemt de norm niet en N Holland, Z Holland en N Brabant passen de norm iets aan of houden het open. Het minimum oppervlak van 250 ha wordt door Limburg niet genoemd en in Overijssel verlaagd tot 100 ha. De criteria van het landelijke doelenkader die met het beheer en vereiste gewassen van de akkers te maken hebben worden door sommige provincies genoemd, beperking van het herbiciden- en insecticidegebruik wordt vrijwel nergens dwingend voorgeschreven.

c. *Droge dooradering*

De gezamenlijke instapnorm van de provincies was dat er minimaal 1 van de doelsoorten voorkomt in het gebied. Dit hebben alle provincies die dit leefgebied onderscheiden overgenomen. De criteria van het landelijke doelenkader, vaak gerelateerd aan het beheer van houtwallen en struweel zijn vrijwel niet overgenomen. Alleen Noord-Brabant en (in mindere mate) Fryslân en Drenthe hanteren deze criteria.

d. *Natte dooradering*

De provinciaal overeengekomen instapnorm was dat er minimaal 1 van de doelsoorten voorkomt in het gebied en dat er bronpopulaties aanwezig zijn op een te overbruggen afstand. Dit hebben alle provincies die dit leefgebied onderscheiden overgenomen. Overijssel heeft de natte dooradering nog niet uitgewerkt, dit volgt bij een komende planwijziging. De criteria van het landelijke doelenkader t.a.v. kwaliteit en beheer watergangen en poelen worden door diverse provincies overgenomen, o.a. Fryslân, Drenthe, Gelderland, Utrecht, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Limburg.

Tabel 5

Criteria zoals die in de ontwerp-provinciale plannen zijn opgenomen. De bovenste twee regels (bij natte dooradering alleen de bovenste) betreffen het provinciale doelenkader, daaronder die van het landelijk doelenkader. A. open grasland, kritische soorten; B. Open grasland, niet-kritische soorten; C. Open grasland, wintergasten; D. Open akkers; E. Natte dooradering; F. Droge dooradering.

A

open grasland, kritische soorten	provincies dat criterium toepast													
	Gr	Fr	Dr	Ov	Ge	Ut	Fl	NH	ZH	Ze	NB	Li		
aanwezigheid soorten (prov afspr)														
minimum oppervlak (prov afspr)														
nestbescherming														
aandeel kuikenland														
beheerregime en openheid														
plasdras														
aandeel ruige stalmest														
gebiedsproces														
maaitijdstip kuikenland														
waterpeil														
aandeel natuurvriendelijke oevers														
zuurgraad en fosfaat														
structuur kuikenland														

B

open grasland, niet-kritische soorten	provincies dat criterium toepast											
# prov met leefgebied	Gr	Fr	Dr	Ov	Ge	Ut	Fl	NH	ZH	Ze	NB	Li
aanwezigheid soorten (prov afspr)	■			■			■					■
minimum oppervlak (prov afspr)	■						■					
maaitijdstip kuikenland					■		■	■				
bouwland				■				■				■
waterpeil								■				
aandeel kuikenland								■				
plasdras												
nestbescherming				■								
gebiedsproces												
aandeel natuurvriendelijke oevers								■				
structuur kuikenland												

C

wintergasten (rotgans en kleine zwaan)												
	provincies dat criterium toepast											
# prov met leefgebied	Gr	Fr	Dr	Ov	Ge	Ut	Fl	NH	ZH	Ze	NB	Li
aanwezige soorten												
gelegen												
minimum oppervlak												
openheid												
voldoende voedsel												
beweiding toegestaan												

D

open akker		provincies dat criterium toepast											
		Gr	Fr	Dr	Ov	Ge	Ut	Fl	NH	ZH	Ze	NB	Li
basis	aanwezige soorten (prov)												
	aantal soorten (alterra)												
	minimum oppervlak												
	minimum oppervlak (alterra)												
broedende	opp. maatregelen												
	broedsucces												
	periode maatregelen												
	bouwplan gewas												
	aandeel onbewerkt												
	vereist gewas												
	herbiciden/insecticiden												
	wintergranen												
	breedte akkerranden												
	bemesting akkerrand												
overwinteren	maaitijdstip akkerrand												
	onkruidbestrijding												
	herbiciden/insecticiden in												
	samenstelling akkerrand												
	aanleg voedsel												
	tijdstip bewerking												
	pesticiden												

E

natte d.a.		provincies dat criterium toepast											
		Gr	Fr	Dr	Ov	Ge	Ut	Fl	NH	ZH	Ze	NB	Li
# prov met leefgebied	lijnvormige wateren												
	aanwezigheid soorten												
	beheer												
	kwaliteit habitat												
	verbinding												
poelen	polderplan												
	aanwezigheid soorten												
	kwaliteit habitat												
	Verbinding												
	beheer												
	onderhoudsfrequentie												

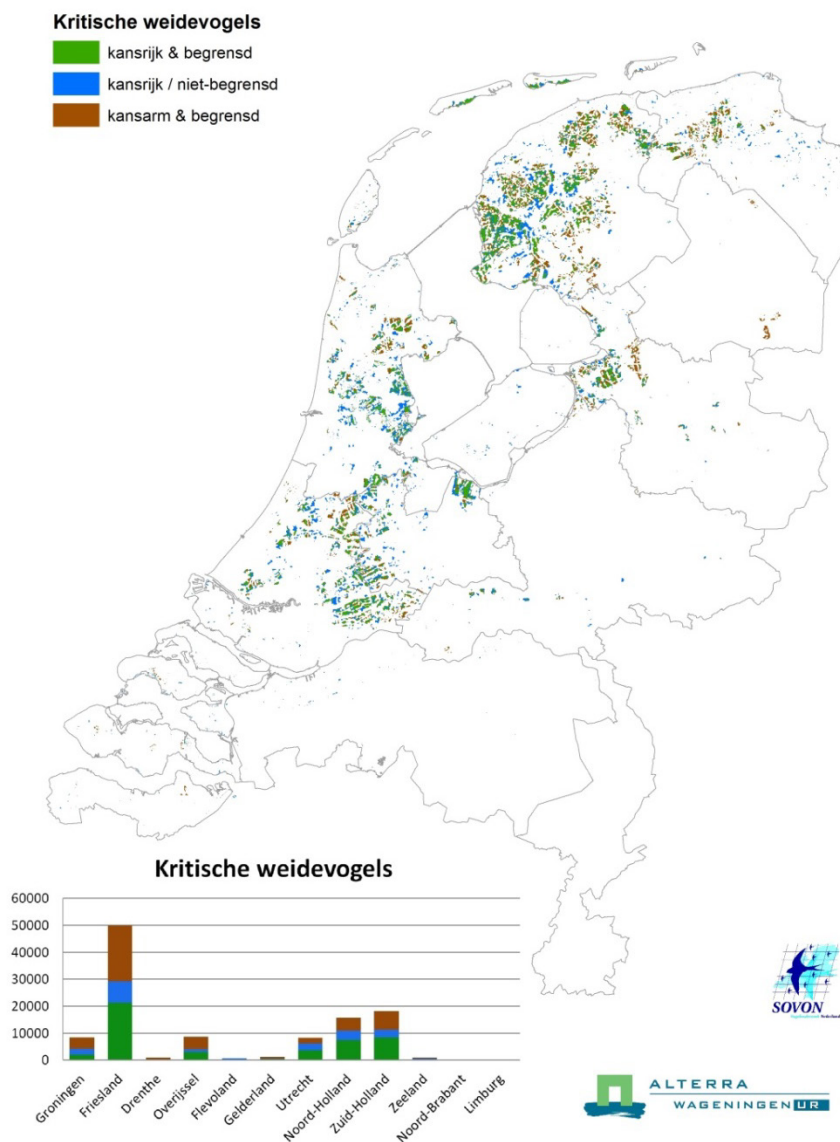
F

droge d.a.		provincies dat criterium toepast											
# prov met leefgebied		Gr	Fr	Dr	Ov	Ge	Ut	Fl	NH	ZH	Ze	NB	Li
	aanw. doelsoorten (prov afspr)												
	aanw doelsoorten (Alterra)												
	samenhang gebied												
	geïsoleerde elemnten												
	opgaande elementen												
	grootte gebied												
beheer veld aangrenzend	beheer opgaande elementen												
	opp. maatregelen												
	bouwplan gewas												
	periode maatregelen												
	broedsucces												
	aandeel onbewerkt												
	vereist gewas												
	herbiciden/insecticiden												
	wintergranen												
	onderhoud												
	periode maatregelen												
	knotten wilgen												
Poelen	beheer poelen/sloten												
	periode opschonen												
	ligging poelen												
	Pesticidengebruik												
struweel en ruigte	afmetingen element												
	beheer element												
	handhaven struiken												
	landschap												
bomenrijen en singels	bomen in element												
	hoogte element												
	struiken in element												
	compleetheid element												

4.3 Gebieden

De overlap tussen de als ecologisch kansrijk beschouwde gebieden en de door de provincies begrensde gebieden wordt hieronder op kaarten weergegeven. De resultaten worden besproken per leefgebied. Daarbij wordt vooral gelet op de hoofdlijn over het hele land en opmerkelijke afwijkingen in het kaartbeeld. Waar die te verklaren zijn met in het ontwerp-NBP vermelde keuzes worden die benoemd, voor zover bekend uiteraard.

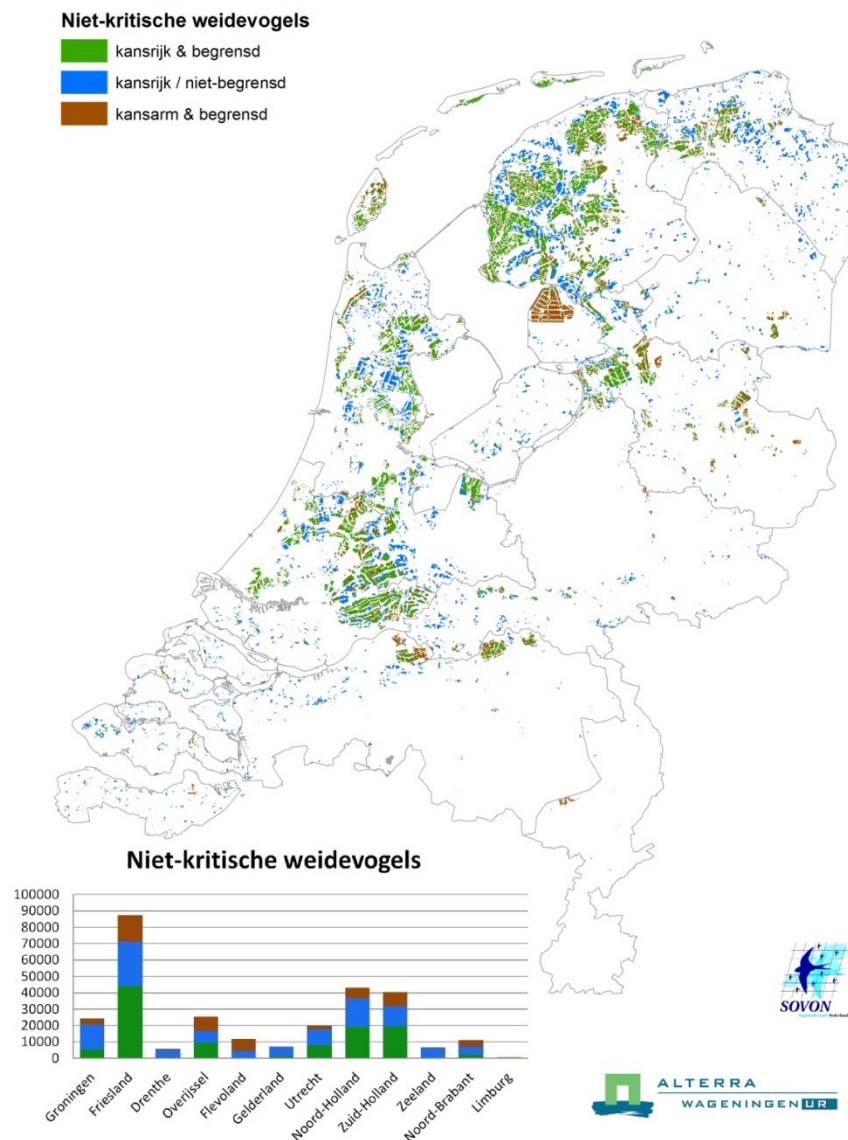
4.3.1 Overlap kansrijke gebied en begrensde gebied Open gras

Figuur 10 Overlap ecologische kansrijkdom en begrensd gebied voor kritische weidevogels.

Het totale areaal begrensd leefgebied voor kritische weidevogels is 91.531 ha en daarmee het kleinst van allemaal. Daarvan is over het hele land 46.283 ha kansrijk (51%). Van het kansrijke gebied is 68% begrensd (Figuur 10). Zouden de collectieven er in slagen de maatregelen vooral hier in te zetten en op een effectieve manier dan lijkt dit areaal voldoende groot om weidevogels in stand te houden (Teunissen *et al.*, 2012). Er is 45.248 ha begrensd dat als ecologisch kansarm wordt beschouwd (49%). Voor een beperkt deel zal de kwalificatie kansarm onterecht zijn, de kaarten hebben hun beperkingen; het is evenwel een substantieel areaal. Het is te hopen dat de inzet vanuit de aanvragen hierin beperkt zal blijven. Vastgesteld kan worden dat de begrensde gebieden op hoofdlijnen het

inzetgebied van beheer voor kritische weidevogels goed aangeeft, maar dat sturing op aanwezigheid van weidevogels en gunstige omstandigheden nog wel nodig is. Het patroon in de verhoudingen in kansrijk en begrensd is over de provincies ongeveer hetzelfde. Drenthe is een uitschieter waar het gehele voor kritische soorten begrensd gebied niet kansrijk is (voor niet-kritische soorten overigens wel kansrijk).

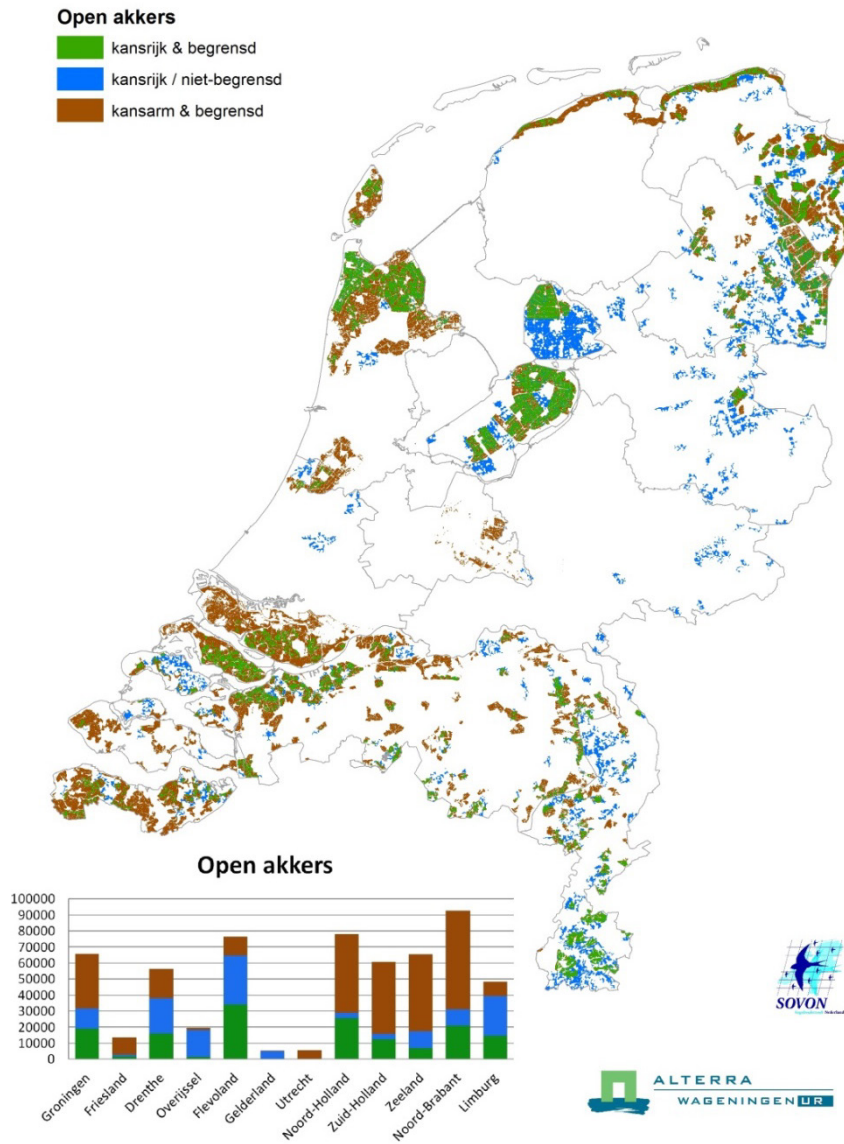
Figuur 11 Overlap ecologische kansrijkdom en begrensd gebied voor niet-kritische weidevogels.

Het totale areaal begrensd leefgebied voor niet-kritische weidevogels is 170.498 ha. Daarvan is over het hele land 109.837 kansrijk (64%). Van het kansrijke gebied is 49% begrensd (Figuur 11). De verhouding is dus omgekeerd t.o.v. de kritische weidevogels. Dit kan deels worden verklaard door het veel grotere zoekgebied waaraan minder hoge eisen worden gesteld. Een gebied kan kansrijk zijn vanwege een hoge dichtheid aan scholeksters en kieviten, maar ook door een combinatie van de aanwezigheid van wulp, kievit en zangvogels als de graspieper en gele kwikstaart. Dit blijkt ook uit het feit dat er nog eens een even groot areaal niet begrensd kansrijk gebied is. Het areaal ecologisch kansarm begrensd gebied is 60.660 ha. Voor een beperkt deel zal die kwalificatie onterecht zijn, de kaarten hebben hun beperkingen; het is evenwel een substantieel areaal. Het is te hopen dat de inzet van beheermaatregelen vanuit de aanvragen hierin beperkt zal blijven. Vastgesteld kan worden dat de begrensde gebieden op hoofdlijnen ook het inzetgebied van beheer voor niet-kritische weidevogels

goed aangeeft, maar dat sturing op aanwezigheid van weidevogels en gunstige omstandigheden nog wel nodig is.

Opmerkelijk is dat in Overijssel het gebied voor de kritische soorten het best overeenkomt met het kansrijke gebied. Het begrensde gebied van de niet-kritische soorten komt echter het minst overeen met het kansrijke gebied. Zowel in Noord-Holland als Utrecht komt het areaal kansrijk en begrensd zowel voor kritisch als niet kritisch behoorlijk goed overeen. Het voor weidevogels begrensde gebied in Drenthe is inderdaad relatief kansrijk voor de niet-kritische soorten. Relatief omdat buiten de echte weidevogelprovincies weinig kansrijk gebied te vinden is. Hetzelfde fenomeen doet zich voor in Noord-Brabant. Er is vanwege regionale overwegingen veel voor te zeggen om die laatste bolwerken toch in stand te houden. Gelderland heeft weidevogelgebied voor de kwartelkoning begrensd en zal daar volgens hun NBP heel selectief maatregelen inzetten. Opmerkelijk is wel dat deze gebieden voor andere niet kritische weidevogels weinig kansrijk zijn. In Limburg lijkt de voorgestelde (geringe) inspanning tevergeefs. Flevoland heeft het gebied waar weidevogelmaatregelen kunnen worden genomen wel erg ruim begrensd in verhouding tot de omvang van het kansrijke gebied.

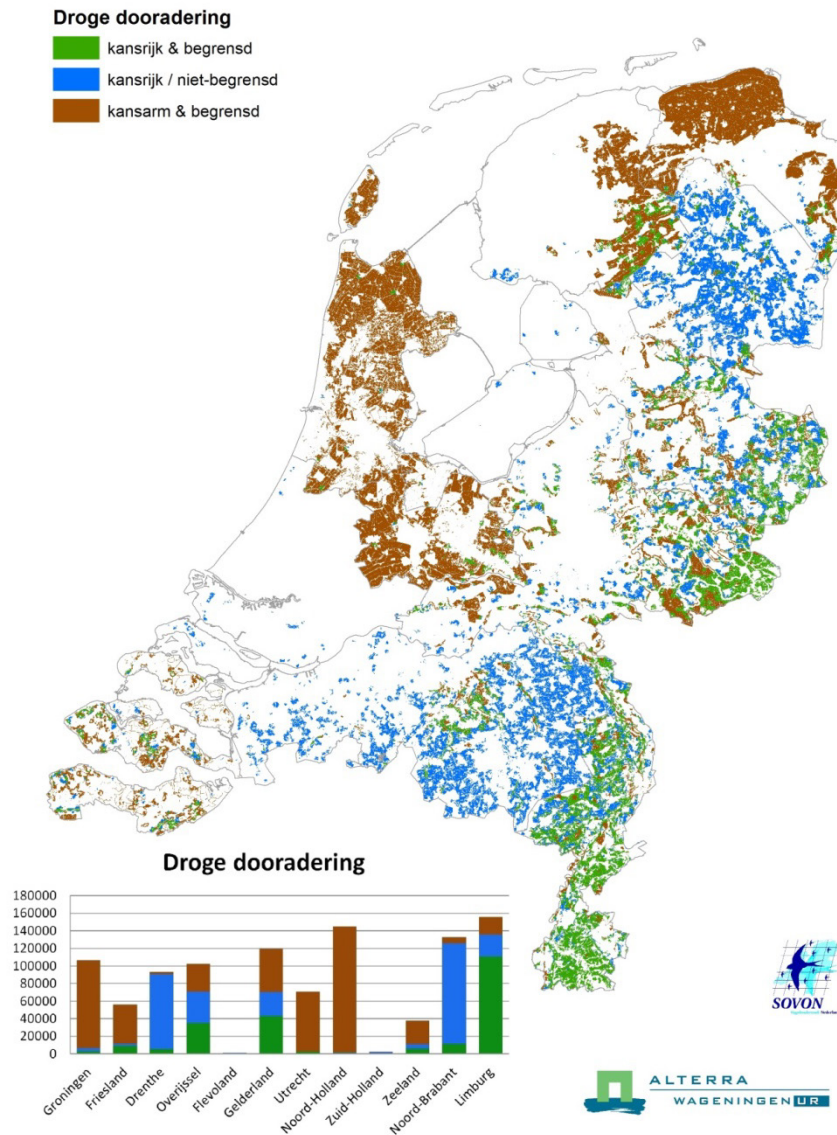
4.3.2 Open akker

Figuur 12 Overlap ecologische kansrijkdom en begrensd gebied voor open akker.

Het lijkt er erop dat het voor het leefgebied open akkers moeilijker was het gebied voor de inzet van maatregelen af te grenzen (Figuur 12). De kansrijkdomkaart laat wel interessante patronen zien. Deze kaart was voor de provincies jammer genoeg niet beschikbaar bij het begrenzen van de leefgebieden. De provincies die ruime zoekgebieden aangeven 'vangen' het meest kansrijk gebied maar begrenzen ook veel kansarm gebied (Noord- en Zuid-Holland), over heel Nederland is dit 52% van het begrensde gebied ecologisch gezien niet kansrijk. In andere provincies is juist een relatief groot deel van het begrensde gebied kansrijk (Limburg en Flevoland). Gemiddeld is van het begrensde gebied slechts 34% kansrijk. In Drenthe is er een balans met respectievelijk 42% en 47%. Bedacht moet worden dat de kansrijkdomkaarten vooral gebaseerd zijn op *actuele* aanwezigheid. Voor akkervogels zijn er meer dan bij weidevogels mogelijkheden om door gericht beheer ter plekke *potenties* te *creëren*, ook als de aantallen nog laag zijn. De beste mogelijkheden voor effectief beheer liggen evenwel in de gebieden met actueel hoge dichtheden en in daaraan aansluitende gebieden. Dit is heel goed mogelijk want het areaal kansrijk en begrensd gebied lijkt in ieder geval de beschikbare middelen ruimschoots te overtreffen.

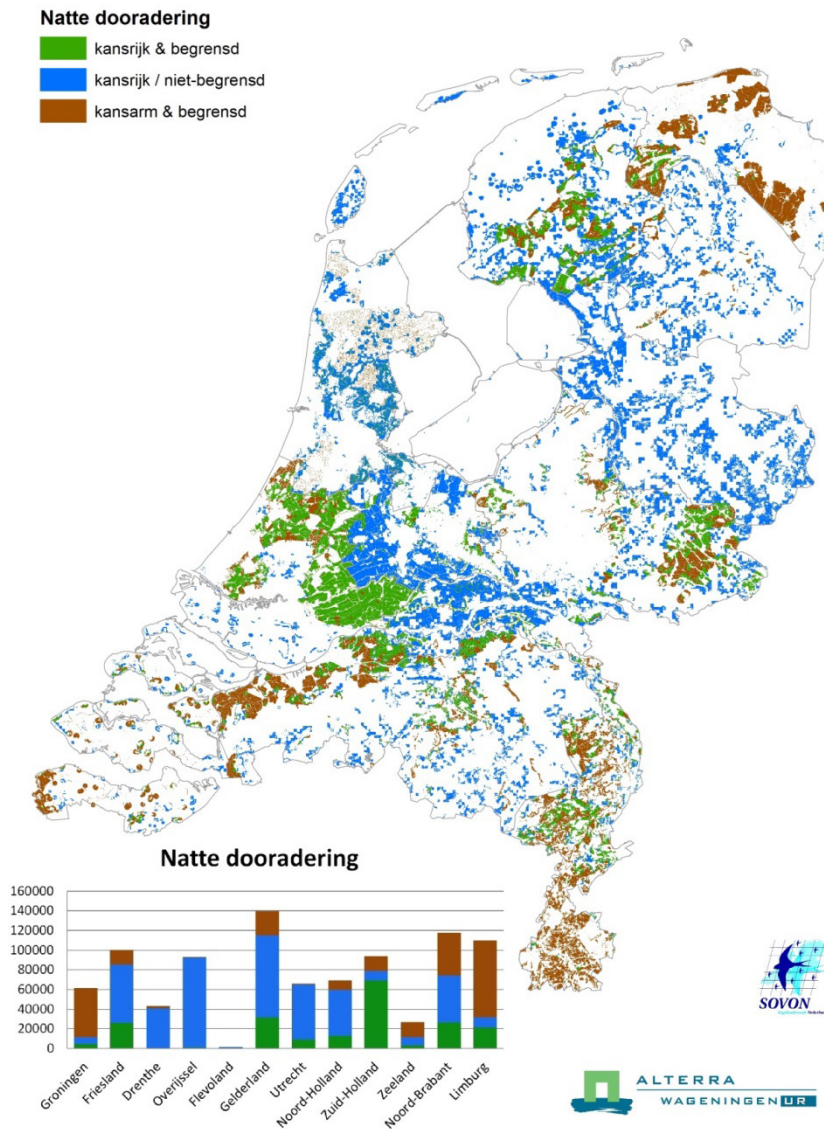
4.3.3 Droge dooradering

Figuur 13 Overlap ecologische kansrijkdom en begrensd gebied voor soorten van droge dooradering.

Er lijkt een verband te bestaan tussen nauwkeurigheid van begrenzing en de stand van zaken met betrekking tot kennis over de betreffende soortengroep. Hoe minder de kennis, des te ruimer de begrenzing. Zo is voor het leefgebied droge dooradering maar liefst één miljoen hectares begrensd (bijna de helft van het Nederlandse landbouw areaal). In het lage deel van Nederland gaat het daarbij vaak om grote vlakken terwijl in het hoge deel van Nederland dat als geheel het meest kansrijk is juist specifiek, gericht is begrensd. Overigens duidelijk met heel verschillende strategieën. In Noord-Brabant voor de Nationale landschappen omdat daarbuiten nog ander instrumenten dan SNL beschikbaar zijn (Figuur 13). In Overijssel voor een buffer rond het NNN omdat dat de meest soortenrijke gebieden zijn (Melman *et al.*, 2013). Zo heeft elke provincie zijn eigen verhaal. In verschillende ontwerp-NBP-en wordt opgemerkt dat voor droge dooradering soortgericht lokaal maatwerk nodig is. Limburg gaat daarin het verst door een groot aantal beheertypen te onderscheiden. Voor de collectieven is het zaak uit te vinden voor welke soorten waar kansen benut kunnen worden. Toegang tot goede verspreidingsgegevens is daarvoor onontbeerlijk.

4.3.4 Natte dooradering

Figuur 14 Overlap ecologische kansrijkdom en begrensd gebied voor soorten van natte dooradering.

De bedoeling was dat de waterdoelen van de waterschappen ook al meegenomen zouden worden in het huidige concept NBP. In veel provincies was men echter nog niet zover dat de doelen van water en biodiversiteit geïntegreerd kunnen worden. Overijssel heeft daarom het begrenzen van het leefgebied natte dooradering maar uitgesteld. Hetzelfde geldt voor Flevoland. Alle provincie hebben hiermee zichtbaar geworsteld. De overlap tussen het begrensde en kansrijke gebied is net als bij droge dooradering slechts 22% (Figuur 14). Een opmerkelijke uitschieter in dit opzicht is Zuid-Holland (overlap ca. 75%) waar ook de potenties het hoogst zijn. Deze uitschieter wordt deels door de begrenzingsmethoden wordt veroorzaakt. Noord-Holland, dat ook grote potenties voor natte dooradering heeft, scoort laag omdat het alleen een buffer om alle waterlopen heeft begrensd, terwijl de ecologische geschiktheid meer vlakdekkend is weergegeven. Een andere uitschieter is Groningen waar de veenkoloniën integraal zijn opgenomen. Er blijken daar echter zeer weinig doelsoorten van natte dooradering te zitten. Of is dat gebied onvoldoende geïnventariseerd? Drenthe zet overduidelijk niet in op natte dooradering en Friesland heel selectief. De kaart overschat waarschijnlijk de ambities van Limburg op dit gebied doordat niet helemaal duidelijk is welke beheertypen van toepassing zijn voor de doelsoorten van natte dooradering. Noord-Brabant wil ook in de open akkergebieden op klei iets doen voor deze doelsoorten maar deze lijken er weinig te zitten. Lokaal soortgericht maatwerk,

net als bij droge dooradering, is hier vereist. De kaart laat een groot verschil in aanpak tussen enerzijds Zuid-Holland en anderzijds Utrecht en Gelderland zien. Net als bij droge dooradering zouden de collectieven, om te effectieve maatregelen te kunnen komen, de beschikking moeten krijgen over verspreidingskaarten die de kansen goed zichtbaar maken.

4.4 Draagvlak bij collectieven

Organisatievorming

De meeste geïnterviewde collectieven hebben hun statuten inmiddels gedeponneerd bij de notaris. Sommige collectieven konden eenvoudig omgevormd worden tot een coöperatie vanuit een al langer bestaand samenwerkingsverband. De meeste organisaties zijn nog wel volop in ontwikkeling: het bestuur wordt nog samengesteld en de professionele ondersteuning (soms in de vorm van een bureau met meerdere professionals, soms door het inhuren van één of meer ZZP'ers) moet veelal nog vorm krijgen.

Parallel hieraan hebben alle collectieven zich een goed beeld gevormd van de pNBP's en is men bezig met de voorbereidingen voor de gebiedsaanvraag. Met name het werven van deelnemers is op dit moment in volle gang.

Betrokkenheid bij totstandkoming pNBP

De meeste collectieven geven aan een goede werkrelatie met de provincie te hebben. Alle collectieven zijn betrokken geweest bij de totstandkoming van (onderdelen van) het pNBP. De manieren waarop en de mate waarin lopen uiteen. Wat ook uiteenloopt is de mate waarin collectieven uiteindelijk verrast zijn door de inhoud van het uiteindelijke ontwerp-pNBP. Het hele spectrum is aanwezig: van 'geen verrassing, geen zienswijze ingediend' tot 'geschrokken van de uitkomsten'.

Draagvlak voor keuze doelsoorten

In grote lijnen kan men zich vinden in de keuzes die de provincies, al dan niet na overleg met de collectieven, hebben gemaakt voor de doelsoorten. Hier en daar had men liever andere keuzes gezien of kondigt men aan dat in de gebiedsaanvraag ook nog andere soorten zullen worden toegevoegd. Over het algemeen pleiten de collectieven voor een wat ruimere keuze van doelsoorten, soms om ecologische redenen, maar vaak voor een breder draagvlak onder de boeren.

Draagvlak gebiedsbegrenzing

De gebiedsbegrenzing is een heter hangijzer. Veel collectieven hadden zelf in een eerder stadium kanskaarten ontwikkeld. Het enthousiasme voor het pNBP hangt sterk samen met mate waarin de provincie de kanskaarten van de collectieven heeft overgenomen.

Een groot deel van de collectieven ervaart de begrenzing in het ontwerp-pNBP als te krap. Men heeft begrip voor het feit dat de provincie op grond van ecologische en a-biotische kenmerken en voorkomen van soorten wil inzetten op kansrijke gebieden. Maar men stelt vraagtekens bij de actualiteit en rigiditeit van de gebruikte gegevens. Ook maken ze zich zorgen of er in de kansrijke gebieden wel voldoende boeren zitten die mee willen doen. Soms zitten in de kansarme gebieden enthousiaste en ambitieuze boeren, die al jaren met agrarisch natuurbeheer bezig zijn, ook resultaten boeken, en nu buiten de boot dreigen te vallen.

De collectieven zoeken naar een middenweg tussen ecologische argumenten, economische haalbaarheid en voldoende enthousiaste boeren. De collectieven geven aan dat zij vanuit de eigen expertise graag zelf de keuzes binnen een ruimere begrenzing hadden willen maken, om die vervolgens in de gebiedsaanvraag goed gemotiveerd aan de provincie voor te leggen. Collectieven zijn optimistisch gestemd over de mogelijkheden om kansarme gebieden door goed beheer kansrijker te maken. Dit geldt met name voor akkergebieden en de natte dooradering. Men ziet de gebiedsgrenzen dan ook als beïnvloedbaar. De koppeling met waterdoelen wordt als kansrijk gezien – collectieven zijn hierover al in gesprek met de waterschappen – en men ziet graag dat de gebiedsbegrenzing daarop voorsorteert.

Mate van detaillering in voorgeschreven criteria / maatregelen

Collectieven zien het liefst veel vrijheid en ruimte om zelf maatregelen te nemen om de doelen te bereiken. 'Beheer is onze kracht'. Waardering van het pNBP hangt, naast het punt van de gebiedsbegrenzing, sterk af van de mate van voorgeschreven criteria / maatregelen. pNBP's die veel vertrouwen bieden aan collectieven en ruimte om vanuit de eigen expertise met een goede aanpak voor beheer te komen, worden het hoogst gewaardeerd. Daarbij wordt overigens niet ontkend dat het benoemen van criteria waarde kan hebben in het geven van richting aan de beheerstrategie. Men is echter redelijk vaak van mening dat de genoemde criteria onduidelijk beschreven zijn en daardoor veel ruimte voor interpretatie laten of te stringent zijn en daarmee onmogelijke drempels opwerpen voor beheer in de praktijk.

Mate van loslaten valt tegen

Collectieven hadden de hoop en de beleving dat ze in het nieuwe stelsel meer vrijheid, ruimte en vertrouwen zouden krijgen dan in het oude stelsel. Het motto 'Streek aan zet' wordt door de meeste collectieven in de ontwerp-pNBP's onvoldoende teruggezien.

Zorgen rond financiering

Hoewel er niet naar gevraagd is noemden veel collectieven de volgende drie financiële zorgpunten:

- Collectieven geven aan in het nieuwe stelsel per saldo minder geld te hebben voor het uitvoeren van beheer. Collectieven moet nu ook de organisatiekosten voor hun rekening nemen, terwijl het budget te weinig is verhoogd om die extra kosten te kunnen dekken. Gecombineerd met de verhoging van tarieven zal dit leiden tot een afname van het oppervlakte agrarisch natuurbeheer. Diverse collectieven noemen afnames van 30 tot 40%.
- Voorfinanciering wordt als een probleem ervaren. Collectieven maken nu al organisatiekosten, die pas in 2017 worden vergoed.
- Collectieven geven aan het lastig te vinden dat de lopende contracten soms nog jaren doorgaan en dat niet per 1-1-2016 alle contracten onder het nieuwe stelsel vallen.

Knagende onzekerheden

De collectieven hebben veel last van bestuurlijke onduidelijkheid, vertraging van het proces bij de overheid en elkaar tegensprekende instanties. De planning van de provincies en BIJ12 loopt steeds verder uit, terwijl de deadline van 31 mei voor het indienen van de gebiedsaanvraag blijft staan. Collectieven hebben steeds minder tijd om het proces met hun achterban zorgvuldig te doorlopen. Voor sommige pakketten zijn de tarieven nog niet bekend, dus kan er nog geen voorlichting worden verzorgd naar de achterban.

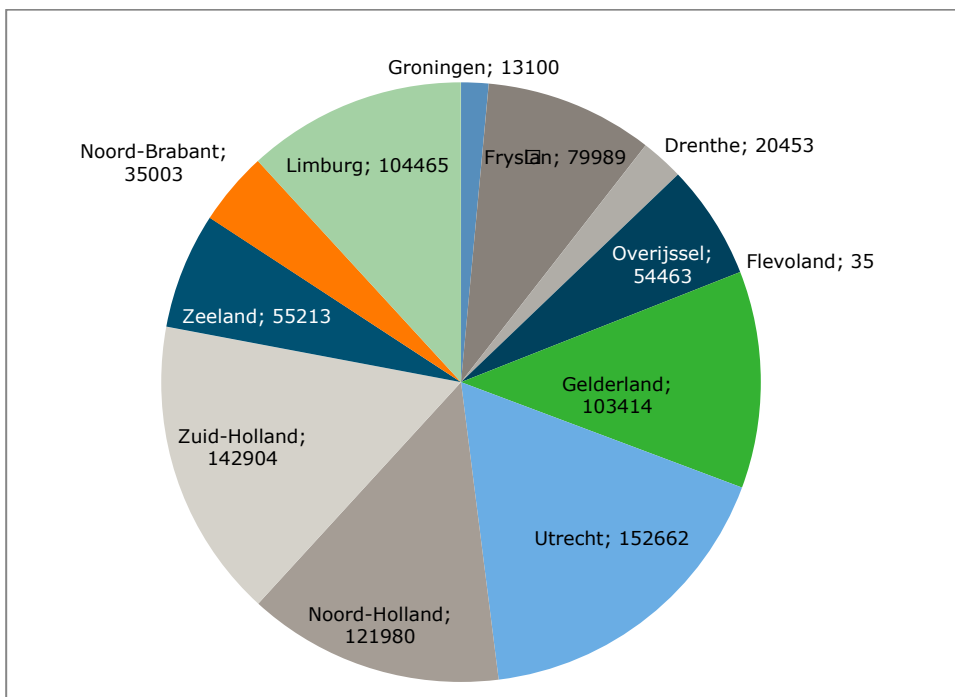
Er is wrevel over de driehoek EZ-RvO-provincie en de onduidelijkheid die daaruit voortkomt. Waar gaat op gemonitord worden, welke concrete doelen moeten we nu halen, welke risico's lopen onze leden straks, welke vergoedingen kunnen worden toegezegd, welke sancties worden opgelegd bij welke afwijking van de regels enzovoort.

Geef het leerproces de tijd

De collectieven staan achter de overgang van het oude stelsel naar het nieuwe stelsel, maar constateren dat er bij alle partijen, overheden, ANV's en collectieven, tijd nodig is om die overgang goed door te maken. Een hartenkreet van de collectieven is dan ook om deze periode te benutten als leerproces om samen uit te vinden hoe agrarisch natuurbeheer het meest efficiënt en effectief georganiseerd kan worden gegeven (mede gegeven het geslonken budget): hoe bereiken we de doelen en hoe monitoren we dat op een goede manier? Hoe gaan we om met de gebiedsbegrenzingsen en voldoende enthousiaste boeren om in te tekenen? Geef ruimte aan de collectieven om zelf te bepalen hoe men de doelen denkt te bereiken. En: ga (nu nog) niet rigide om met doelbereik, afwijkingen van afspraken en sancties/kortingen op budget. Laat ons ook fouten maken zonder die meteen af te straffen. Laten we samen leren.

4.5 Inzet in nationale landschappen

De inzet van de begrenzings van de provincies in de nationale landschappen wordt weergegeven in onderstaande diagram (Figuur 15).

Figuur 15 De verdeling van de door de provincies begrensde gebieden binnen de nationale landschappen. Aangegeven is het totaal van alle leefgebiedtypen.

De figuur laat zien dat begrensde arealen met name in Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht omvangrijk zijn. Hier kunnen evenwel weinig inhoudelijke conclusies aan worden verbonden omdat in de pNBP's geen directe relatie wordt gelegd met de doelstellingen ten aanzien van de Nationale Landschappen.

5 Discussie

In dit hoofdstuk wordt op een aantal aspecten rond de bevindingen ingegaan, met name wordt aandacht gegeven aan de context waarin aan het nieuwe stelsel van agrarisch natuurbeheer wordt gewerkt.

5.1 Sturen versus loslaten

Bij het uitwerken van de rollen en verantwoordelijkheden van de verschillende partijen bij het opzetten van het nieuwe stelsel is gaandeweg overeenstemming gegroeid dat de provincies aangeven **welke doelen** ze **waar** willen bereiken en dat de collectieven in hun gebiedsaanvragen uitwerken **hoe** ze daar uitvoering aan willen geven. Wat betreft de na te streven kwaliteit zou de provincie zich beperken tot 'spelregels' zonder in detail het 'hoe', dat willen zeggen de beheerhandelingen voor te schrijven, dat zou voor een belangrijk deel toe vertrouwd worden aan het vakmanschap van de collectieven. Deze uitgangspunten roepen spanning op. Inzet van gemeenschapsgeld dient te worden onderbouwd met een zo groot mogelijke zekerheid op positieve effecten. En agrarisch natuurbeheer is tot nu toe onvoldoende effectief geweest. De oorzaken daarvan worden toegeschreven aan onvoldoende kennis, onvoldoende sturing, onvoldoende professionaliteit, onvoldoende geld, onvoldoende inpasbaarheid en flexibiliteit, teveel regelzucht, teveel vrijblijvendheid, teveel afrekencultuur, te precies geformuleerde doelen enz. Waarschijnlijk is alles een beetje waar. Gezien ieders verantwoordelijkheden is een begrijpelijke positie-inname dat provincies zoveel mogelijk willen sturen en dat collectieven zoveel mogelijk ruimte willen om hun professionaliteit te kunnen tonen. De juiste balans tussen sturen en loslaten is een kwestie van zoeken. Van een goede balans zou je nu kunnen spreken als het NBP voorwaarden schept voor inzet van maatregelen op basis van alle beschikbare gegevens en de best beschikbare kennis.

Voor kritische weidevogels zien we dat de meeste provincies de instapeisen ten aanzien van dichtheid aan territoria en areaal overnemen. Ruim de helft hanteert eisen t.a.v. het percentage kuikenland, de inzet van plasdras en ruige mest. Slechts één derde stelt eisen aan het drooglegging, de structuur en kruidenrijkdom van het grasland. Deze aanbevolen criteria zijn evenwel goed en wetenschappelijk onderbouwd. Hoe meer de voorgestelde criteria worden aangehouden hoe groter de garantie dat het aangeboden beheer ook effectief zal zijn. De gehanteerde spelregels in de ontwerp-pNBP's staan daar echter doorgaans ver vanaf. Dat de provincies zulke milde eisen formuleren heeft onder meer te maken met het streven naar behoud van draagvlak. Tegelijkertijd geldt namelijk ook: hoe strenger de criteria, hoe minder beheer er tot stand komt. Het is namelijk zeer de vraag of het lukt voldoende zwaar kerngebieden beheer te realiseren. Het grote probleem in de afgelopen decennia is dat zwaar weidevogelbeheer economisch moeilijk in te passen is in de gangbare melkveehouderij. Dit wordt niet opgelost door de vorming van collectieven.

Voor het beheer in het leefgebied voor de niet-kritische weidevogels geldt op hoofdlijnen hetzelfde. Er worden weinig kwaliteitseisen gesteld. Slechts één of twee provincies stellen eisen aan waterpeil, plasdras, de hoeveelheid kuikenland, structuur en kruidenrijkdom van het grasland, coördinatie, etc. De collectieven zullen hier in het algemeen geen zware pakketten inzetten en dat zal ook zelden nodig zijn. Een uitzondering vormen de laatste weidevogelbolwerken in Zeeland, Noord-Brabant, Gelderland, een deel van Overijssel en Drenthe. Deze gebieden kwalificeren vaak niet als leefgebied voor kritische weidevogels maar zijn door het voorkomen van wulp en gele kwikstaart naast relatief lage dichtheden van grutto toch echte weidevogelgebieden. Deze kunnen het beste als leefgebied voor kritische weidevogels worden behandeld met aangepaste criteria voor de drooglegging omdat die daar vaak optimaal is voor de landbouw en het niet realistisch is om dat op grote schaal te veranderen. Ruimte voor maatwerk is een tegemoetkoming aan de collectieven en bedoeld om draagvlak te behouden.

Wat er in de droge dooradering moet worden bereikt, daarover bestaan in de meeste provincies weinig uitgekristalliseerde ideeën. Er is een lijst van doelsoorten en er is een areaal leefgebied. Voor sommige doelsoorten bestaan er soortbeschermingsplannen. Alleen kenners van de verspreiding van de doelsoorten en van wat ze nodig hebben, zouden effectieve plannen kunnen opstellen. De meeste provincies lijken erop te vertrouwen dat de collectieven goede coördinatoren voor het ANB inzetten. Samenwerking met terreinbeherende organisaties zou grote meerwaarde kunnen hebben.

5.2 Soorten

De aandacht voor doelsoorten over alle provincies gezamenlijk lijkt alles overziend ruim voldoende. Alle soorten, met uitzondering van de Engelse gele kwikstaart, zijn in de plannen opgenomen. En er is een goede overeenkomst tussen de ambitietabel en uitwerking daarvan in het NPB. Een beperkt aantal doelsoorten is –afgemeten aan de ambitietabel– minder meegenomen dan verwacht (b.v. heikikker, kwartelkoning). Deze observatie kan worden gebruikt om in een aantal NBP's alsnog aandacht te geven aan deze 'vergeten' soorten.

Opvallend is dat enkele provincies relatief weinig doelsoorten hebben genoemd in de ambitietabel en in het NBP veel meer doelsoorten hanteren. Mogelijk dat het bij het selecteren van doelsoorten voor de ambitietabel een andere motivatie meespeelde (zie hieronder). Ook kan er sprake zijn van administratieve onvolkomenheden. Zo gaf provincie Utrecht aan dat er een aanvullende lijst met doelsoorten was verstrekt, maar dat deze (nog) niet in de ambitietabel terecht was gekomen. Uiteindelijk lijken deze geringe verschillen voor de doelbereiking ook niet zo relevant.

Het is vanzelfsprekend zo dat aandacht op papier nog geen garantie biedt voor aandacht in de praktijk. Op basis van de resultaten van de analyse op doelsoorten kan dus nog niet geconcludeerd worden of het ANLB effectief zal zijn. Dit overzicht geeft vooral een beeld van de evenwichtigheid van ambities en de verdeling van de taken over de provincies. Veel hangt af van hoe de collectieven hun plannen gaan uitwerken en op basis waarvan er beslist gaat worden over het al dan niet toekennen van een beschikking.

Een tweede kanttekening betreft het gebruik van de ambitietabel als referentie. Of die ambitietabel een goede afspiegeling is van de potenties in de provincie is niet onderzocht. Hiervan zou een ruw beeld verkregen kunnen worden door na te gaan of de verspreidingsbeelden van de afzonderlijke soorten terug te herkennen zijn in de ambitietabel.

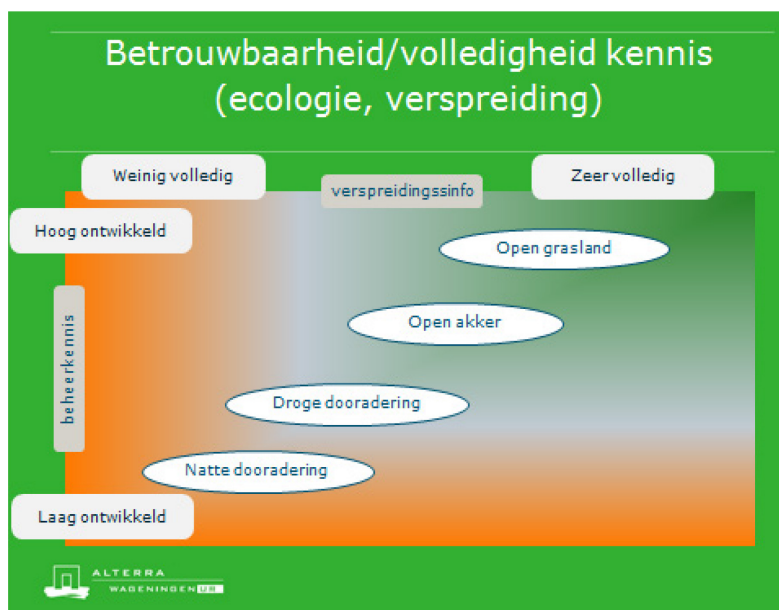
De lijst van het landelijk doelenkader is opgesteld vanuit de internationale verplichtingen die Nederland heeft. Dit zijn dus alle soorten van internationale betekenis. In het verleden was agrarisch natuurbeheer eerder gericht op meer 'gewone' soorten, soorten die de leefbaarheid en genietbaarheid van het landelijk gebied vergroten. Dit is meer of minder herkenbaar in de route die provincies hebben afgelegd naar het nieuwe stelsel. Zo heeft Gelderland bijvoorbeeld eerst op basis van een onderzoek van de VOFF (stichting VeldOnderzoek Flora en Fauna) een overzicht gemaakt van de soorten waarvoor Gelderland 'aan de lat' wil staan. Als doelsoorten zijn die soorten aangemerkt die in de provincie veel voorkomen en waarvan Gelderland een belangrijk deel van de landelijke populatie herbergt. Dit betreft meer soorten dan de lijst van 67 van het landelijk doelenkader.

In het nieuwe stelsel speelt botanisch beheer geen rol van betekenis meer (tussen de 67 soorten zit slechts één plantensoort). Utrecht richt zich met het agrarisch natuurbeheer nog wel sterk op botanische kwaliteit. Overijssel hecht van oudsher een groot belang aan botanische waarden en heeft het botanische beheer geëvalueerd. Conclusie was dat Overijssel botanisch beheer in wil zetten op plannen die gericht zijn op een *sterke* verbetering van de botanische kwaliteit. Limburg heeft als enige provincie een beheertype voor overzomerende grauwe ganzen (leefgebied open grasland) en beheertype broedende kraanvogels (leefgebied open akker), een soort die nog nauwelijks voorkomt maar zich momenteel wel sterk uitbreidt.

5.3 Criteria

De indeling in 4 leefgebieden en de bijbehorende criteria is niet voor alle provincies één op één toepasbaar. Dat geldt in ieder geval voor die provincies die zich naast de soorten van het landelijk doelenkader ook richten op andere, additionele soorten, waarvoor geen landelijke criteria zijn opgesteld (zie hierboven).

Los daarvan kan worden opgemerkt dat de kennis waarop de criteria van de verschillende leefgebieden is gebaseerd, uiteenloopt in gedetailleerdheid en diepgang. Duidelijk is dat de leefgebieden open grasland en open akker grondiger zijn onderbouwd dan droge en natte dooradering. Met name op het gebied van weidevogels en agrarisch natuurbeheer is de afgelopen 10 jaar zoveel onderzoek uitgevoerd en nieuwe kennis verzameld, dat de criteria nauwkeurig en concreet beschreven kunnen worden. Geënt op de problematiek van deze soortgroepen is bijvoorbeeld het concept van kerngebieden ontwikkeld. Voor droge en natte dooradering is dit minder duidelijk. De ecologische kennis over factoren die het duurzaam voortbestaan van daaraan verbonden soorten bepalen is minder gedetailleerd. Kennis over de relatie met beheer is minder ver ontwikkeld. Bovendien werken niet alle beheermaatregelen voor alle soorten eenduidig: wat voor de ene soort gunstig is, is voor de andere soort ongunstig. Voorts is de variatie aan habitats groter en is het aantal soorten dat hiermee verbonden is groot. Ten slotte is de kennis over de verspreiding van deze soorten veel fragmentarischer dan bij weide- en akkervogels (Figuur 16). Dat alles brengt met zich mee dat de criteria en de doelen minder gedetailleerd zijn uitgewerkt. Het gevolg is dan ook dat de provincies hiermee meer hebben geworsteld en vaak niet anders konden dan een eigen invulling er aan geven. Dit zien we terug bij de omvang van de begrensde gebieden: het areaal voor weidevogels is het kleinst, dat van droge dooradering het grootst.

Figuur 16 Schematische weergave van de ecologische beheerkennis en de kennis over verspreiding van de soorten van de verschillende leefgebieden.

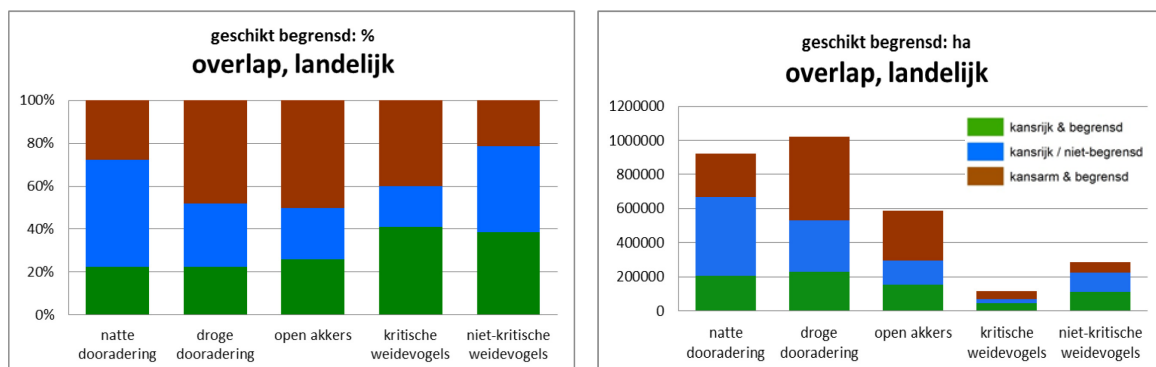
De verschillen tussen provincies in het meer of minder stellen van criteria, betekent dat ze meer of minder sturing willen of kunnen geven en meer of minder overlaten aan de kennis en kunde van de collectieven. Als er weinig en lage instapniveaus gesteld worden, wordt het meer aan de collectieven overgelaten. De collectieven krijgen dan meer ruimte, wat het draagvlak ten goede zal komen. Tegelijkertijd hebben de collectieven minder handvatten om hun plan op te enten en zijn ze genoodzaakt zelf kennis te vergaren. In geval dat er weinig of lage criteria zijn gesteld, wordt des te belangrijker hoe de aanvragen gaan worden beoordeeld. Verwacht mag worden dat de beoordeling van de aanvragen meer aandacht gaat vergen bij de provincies die minder of laagdrempelige criteria

hebben gesteld. Tegelijkertijd wordt er op de collectieven een groter beroep gedaan om aan te tonen dat hun plannen ecologisch effectief zullen zijn.

Een ander punt bij de beschouwing van de criteria is dat het de vraag is in hoeverre de criteria alle soorten van een leefgebiedtype bedienen, wat destijds bij het opstellen van de criteria ook gesignaleerd is (Melman *et al.*, 2014). De ecologische voorkeuren van de soorten van met name droge en natte dooradering zijn heterogeen. Soorten stellen zeer specifieke eisen waarvoor maatwerk vereist is. Het is voor deze leefgebieden weinig realistisch om met generieke criteria te werken, waarmee ecologische effectiviteit kan worden gegarandeerd. Voor het maken van plannen voor deze soorten zijn met name de soortenfiches een geschikte handreiking (www.natuurportaal.nl). Het is voor de collectieven een zinvolle route om aan de hand daarvoor een maatwerkplan voor de aan de orde zijnde soorten op te stellen.

5.4 Gebieden

In de analyses is nagegaan in hoeverre het door de provincies begrensde gebied samenvalt met het meest kansrijke gebied voor een gunstige staat van instandhouding van doelsoorten. Daartoe zijn kansrijkdom kaarten gegenereerd voor de vier typen leefgebieden. De kaarten zijn gebaseerd op de beschikbare gegevensbestanden (Sovon, Natuurloket en Werkgroep Grauwe Kiekkendief) en met behulp van geavanceerde statistisch/ruimtelijke modellen tot zo compleet mogelijke kaartbeelden gevormd. Deze kaarten zijn zeer bruikbaar om aan te geven waar de beste gebieden liggen, maar ze hebben ook hun beperkingen. Niet alle vlakken zijn (even grondig) onderzocht, en modellen geven waarschijnlijkheden, geen zekerheden. Voorts zijn de grenzen tussen kansrijk en kansarm hard getrokken op grond van ingestelde beslissingsregels, terwijl die grenzen in de praktijk meer graduueel zullen zijn. Toch kan worden gesteld dat deze kaarten op dit moment de best mogelijke zijn en een goede gids zijn om gebieden met de beste mogelijkheden voor effectief beheer te traceren. De ruimtelijke analyses hebben getoond dat voor de leefgebieden open grasland de begrensde gebieden nog het meest samenvallen met de kansrijke gebieden. Dit is het minst het geval voor de droge en natte dooradering (Figuur 17).

Figuur 17 De overlap tussen door de provincies begrensde gebied met de ecologisch kansrijke gebieden; in percentages (links) en in hectares (rechts).

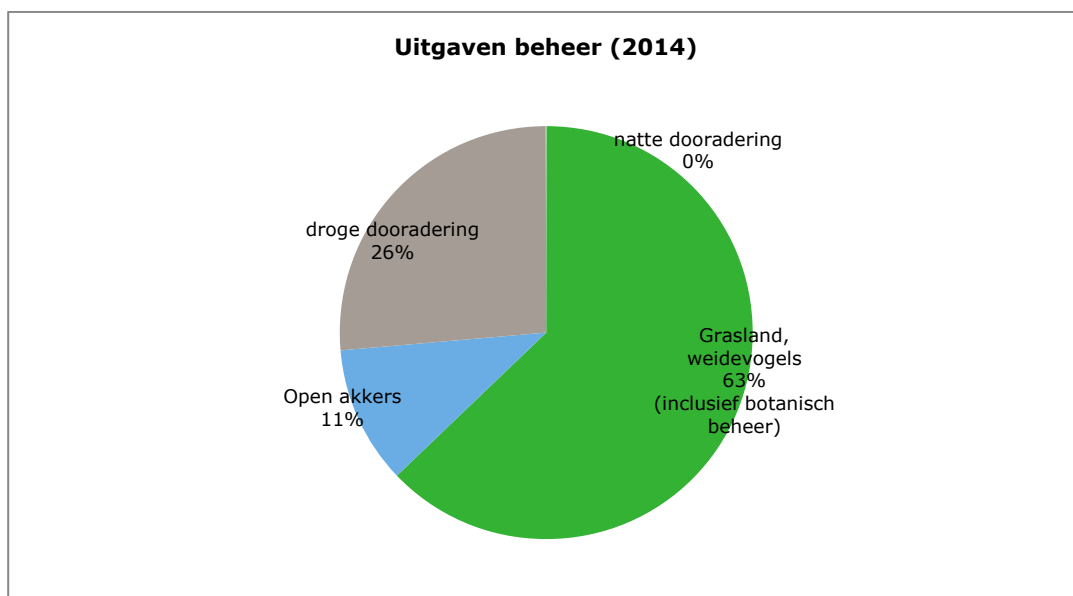
Voor kritische weidevogels is door de provincies gezamenlijk ruim 46.000 ha in kansrijk gebied begrensde (Figuur 17). Dat is, mits belegd met goed beheer voldoende om de populaties van kritische weidevogels te behouden (bijvoorbeeld voor de grutto ca. 10.000-25.000 bp). Het landelijk areaal begrensde kansrijk leefgebied voor niet-kritische soorten is meer dan dubbel zo groot (ca. 110.000 ha), waarin de belangrijke concentraties weidevogels voorkomen. Ook hier geldt dat als de collectieven goed beheer neerleggen ook de niet-kritische soorten in substantiële aantallen duurzaam kunnen voortbestaan. Op dit moment wordt voor weidevogels 50.000-80.000 ha beheerd (afhankelijk van hoe je legselbeheer meerekent). De kansrijke gebieden zijn dus ruim genoeg om al het huidige beheer in onder te brengen.

Voor het leefgebied open akker is door de provincies een areaal van ca. 150.000 ha begrensd, dat tevens kansrijk is (Figuur 17). Gezien de beschikbare middelen een overvloed aan ruimte. Daarnaast is er een areaal van bijna 300.000 ha begrensd dat ecologisch weinig kansrijk lijkt. De achtergrond van deze begrenzingen is ons niet bekend. Dat zou kunnen zijn een andere gegevensbasis, andere grenswaarden, maar het kunnen ook overwegingen zijn die met draagvlak van doen hebben.

Wat voor het leefgebied open akkers geldt is nog meer het geval voor de leefgebieden droge en natte dooradering. Van de begrensde gebieden lijkt slechts een beperkt deel ecologische gezien kansrijk (ruim 20%, Figuur 17), forse arealen kansrijk gebied zijn niet begrensd en er zijn grote arealen minder kansrijke gebieden wel begrensd.

Overwegingen zoals hierboven zijn uitgeschreven kunnen, tezamen met geschiktheidskaarten zoals die in het kader van dit project zijn gemaakt, gebruikt worden om een traject in te gaan waarin verbetermogelijkheden worden aangegrepen: komen tot ecologisch beter uitgekristalliseerde begrenzingen waarbij het draagvlak bij agrariërs wordt meegenomen. Een belangrijk onderdeel daarbij zal kunnen zijn om de harde grenzen tussen ecologisch kansrijk en niet-kansrijk op een verstandige, praktische wijze toe te passen. In de huidige kaarten zijn grenswaarden onverkort toegepast waarbij delen van percelen kansrijk of kansarm zijn en zich niet laten combineren met een praktische invulling van beheer.

Van het huidige SNL kunnen de pakketten worden toebedeeld aan de vier leefgebiedtypen. Figuur 18 laat zien dat bijna tweederde (ca. 63%) wordt besteed aan het open grasland (weidevogels + botanisch beheer), een kwart (26%) aan wat we nu droge dooradering noemen, een gering deel (11%) aan akkervogels en een bijna verwaarloosbaar deel (<1%) aan natte dooradering.

Figuur 18 Verdeling van middelen over de vier leefgebiedtypen in het huidige SNL (Bron: natuurdatabase RvO, situatie 2014).

Deze verdeling is nagenoeg tegenovergesteld aan het areaal dat door de provincies voor het nieuwe ANLb-2016 is begrensd. Dit illustreert zeer waarschijnlijk ook de mate van onderbouwing en gedetailleerdheid van uitwerking van de leefgebieden. Weidevogelbeheer, waar het meeste geld aan wordt besteed, is zorgvuldig uitgewerkt. Natte dooradering en open akkers zijn zeer globaal uitgewerkt.

Constateringen en overwegingen bij gebiedsbegrenzings

1. De leefgebiedtypen zijn vrij grof gedefinieerd met een groot aantal soms ecologische sterk verschillende doelsoorten, met sterk uiteenlopende verspreidingsbeelden (Melman *et al.*, 2014). Bovendien hebben provincies in hun NBP's daar eigen doelsoorten aan toegevoegd. Het is dus lastig om het kansrijke gebied generiek voor heel Nederland te definiëren, zowel bij de begrenzing als bij het definiëren van de criteria.
2. Het selectie criterium voor het begrensde gebied is daardoor maatwerk per provincie (elke provincie zal zich met name richten op soorten waar zij ambities voor heeft). Men is daarbij sterk afhankelijk van beschikbaar kaartmateriaal van de verspreiding van doelsoorten en beschikbare kennis van randvoorwaarden voor die doelsoorten. De kansrijkdomkaarten (referenties) zoals opgesteld en gebruikt voor de analyse in dit rapport waren zelfs nog niet beschikbaar (want niet gereed) voor de begrenzing in het NBP.
3. De referenties (kaarten waarop de ecologisch kansrijke gebieden zijn aangegeven) zijn onvolkomen bijvoorbeeld doordat verspreidingsgegevens niet zijn doorgegeven aan de NDFF en sommige waardevolle gebieden daardoor niet kansrijk naar voren komen.
4. Een provincie kan een gebied als kansrijk beschouwen vanwege het voorkomen van één doelsoort en dus begrenzen, terwijl bij het maken van de kansrijkdomkaarten gekoerst is op de hele groep van doelsoorten.
5. Er is veel verschil in begrenzingsstrategie tussen de provincies, met name bij droge en natte dooradering. De een beperkt de inzet van middelen tot een klein helder gedefinieerd gebied de ander ziet weinig in concentreren en begrenst juist een ruim gebied. Daarbij kan de collectieven gevraagd worden zelf alsnog selectief te zijn en de maatregelen te concentreren.
6. De ene provincie heeft de begrenzing in balans gehouden met het beschikbare budget, de andere provincie begrenst ruimer om meer agrariërs kans op deelname te geven.
7. Het begrensde gebied wordt soms met grove vlakken aangeduid, terwijl de kansrijkdomkaarten gedetailleerd zijn, o.a. omdat uit de weidevogelkaarten de verstoorde delen zijn weggesneden. Weidevogels concentreren zich vaak op een paar percelen in het meest open deel van een gebied. In de kansrijkdomkaarten is dit gegeven verwerkt maar in veel begrensde gebieden niet. Dit hoeft geen probleem te zijn als de collectieven zich op de meest kansrijke percelen richten zodat een deel van het begrensde gebied helemaal niet benut wordt.
8. Dit alles leidt ertoe dat het vergelijken van de ecologische kansrijkdomkaarten en de provinciale begrenzingen in termen van goed of fout niet zinvol is. De kansrijkdomkaarten geven weliswaar de huidige inzichten die binnen het kader van dit project vergaard konden worden het beste weer, maar hebben hun beperkingen. De provinciale begrenzingen geven geen inzicht hoe de provincies hier bij het beoordelen van de aanvragen mee omgaan. Beide kaarttypen geven wél de noodzaak aan dat de inzichten goed op elkaar worden afgestemd. Binnen provincies en tussen provincies.
9. De hier verzamelde inzichten markeren niet het einde van een ontwikkeltraject, maar vormen het startpunt om tot een effectief stelsel te komen. Bereidheid tot leren en daarnaar te handelen staat voorop. En dan wel zo dat het binnen de agrarische bedrijven ook kan worden gerealiseerd.

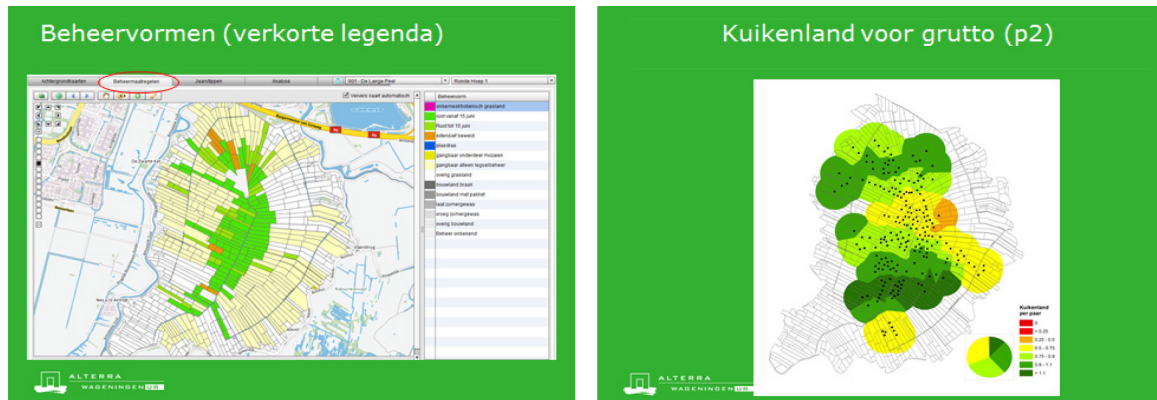
5.5 Van NBP naar gebiedsaanvraag naar ecologische effectiviteit

De provincies hebben hun ontwerpplannen en de kaarten gereed. Over het algemeen is onze indruk dat de plannen zorgvuldig zijn opgesteld. Wel zijn er nog verbetermogelijkheden: criteria kunnen in sommige gevallen duidelijker omschreven worden en op basis van nieuw gemaakte ecologische geschiktheidskaarten lijken de begrenzingen in een aantal gevallen erg ruim en voor aanscherping vatbaar. Mogelijk kunnen elementen van de verbeteringen nog meegenomen worden bij het definitief maken van plannen.

Een algemeen punt is dat met het analyseren van de pNBP's duidelijk is geworden dat de fase van het maken en beoordelen van de gebiedsaanvragen essentieel is. Deze aanvragen zullen duidelijk moeten maken dat de beoogde ecologische effecten mogen worden verwacht. In die zin worden er hoge eisen aan de deskundigheid van de collectieven gesteld: zij moeten veel werk verzetten om aannemelijk te maken dat hun plan effectief is.

Realistischer lijkt het om te erkennen dat er een gezamenlijk leertraject wordt ingegaan. Provincies en collectieven kunnen onderling en van elkaar leren en de wetenschap kan van provincies en collectieven leren. Het ingaan van zo'n leertraject betekent niet opnieuw beginnen. Het is essentieel dat alle kennis en kunde die er wel is optimaal wordt gebruikt om van daaruit verder te leren.

Ruimte om te leren betekent dat er niet veroordeeld wordt en dat er niet wordt afgerekend als iets niet gaat zoals van te voren bedacht. Een goed middel om te leren kan zijn *benchmarking*. Bij benchmarking wordt er gebruik gemaakt van een zelfde taal, eenzelfde begrippenkader, waardoor het mogelijk wordt de gang van zaken in verschillende gebieden te vergelijken. Het kennissysteem Beheer-op-Maat biedt voor het weidevogelbeheer daartoe een goede mogelijkheid (Figuur 19).

Figuur 19 Twee 'screenshots' uit Beheer-op-Maat. Links: het gebied (ronde hoep) waarvoor het beheer is aangegeven (groen=uitgestelde maai-weidedatum). Rechts: de berekening van de hoeveelheid beschikbaar kuikenland (op basis van het beheer, drooglegging en graslandproductiviteit) per grutto-territorium (groen = ruim voldoende; rood= tekort).

5.6 Belang van monitoring en evaluatie

Lerend beheren heeft alleen maar kans van slagen als er goed wordt gemonitord en geëvalueerd. Het doen van onomstreden waarnemingen (voldoende in tijd en ruimte) in een voldoende omvangrijk monitoringsprogramma is essentieel. Een tweede vereiste is dat de waarnemingen in verband worden gebracht met de omstandigheden ter plekke en aan het beheerregime en dat een en ander zorgvuldig wordt geïnterpreteerd. Als die twee zaken goed worden opgepakt dan kan er worden geleerd om tot een betere praktijk te komen.

Op dit moment wordt er aan een monitoringsprogramma gewerkt, het is van groot belang dat in het ontwerp daarvan de mogelijkheden voor het lerend beheren worden meegenomen. Lokaal informatie verzamelen is daar een belangrijk onderdeel van. Idealiter gaan de collectieven hierin samenwerken met lokale natuurverenigingen en werkgroepen. Als wederdienst zullen ze beheeradviezen krijgen. Hieraan zullen alle betrokkenen plezier kunnen beleven. Zo'n samenwerking is ook een mooi aangrijpingspunt voor een collectief om zich te ontwikkelen tot een brede beheerorganisatie voor natuur en landschap. In sommige collectieven worden er reeds dergelijke samenwerkingsvormen ontwikkeld.

5.7 Draagvlak bij collectieven

Acceptatie begrenzing kansrijke gebieden

Kansrijke gebieden zijn gebaseerd op ecologische en abiotische kenmerken en voorkomen van soorten. Collectieven staan wel achter de benadering van kansrijke kerngebieden (al signaleert men ook dat het ideaal in de praktijk vaak niet haalbaar is), maar stellen telkens weer de gegevens van het

voorkomen van soorten ter discussie. Enerzijds zit hier een belang achter, maar anderzijds zijn de monitoringgegevens voor de collectieven niet overtuigend genoeg. Mogelijk schiet (ook) de communicatie tekort. Als het gaat om draagvlak van de collectieven en hun achterban voor het nieuwe stelsel en de begrenzing van kansrijke gebieden, is hier nog een flinke slag te slaan.

Draagvlak bij collectieven wordt sterk beïnvloed door organisatorische aspecten

De quick scan onder collectieven was gericht op het peilen van draagvlak bij de collectieven voor de keuze van doelsoorten en de begrenzing van de kansrijke gebieden. Wat echter opvalt in de gesprekken is dat enthousiasme van de collectieven voor het nieuwe stelsel aanmerkelijk getemperd wordt door organisatorische aspecten:

- Vertraging van de kant van de overheden (IPO, BII12, provincies) in het proces, terwijl de deadline voor de collectieven niet wordt aangepast. Het steekt de collectieven dat zij in steeds kortere tijd een grote hoeveelheid werk moeten verzetten, zodat er minder ruimte is voor een zorgvuldig proces.
- Onduidelijkheden in vergoedingen en tarieven, doelstellingen, beheermaatregelen, monitoring, controles en sancties maken het voor de ondernemers ondoenlijk hun risico in te schatten als ze willen intekenen voor agrarisch natuurbeheer.
- Collectieven moeten hun activiteiten zelf voorfinancieren en nog afwachten of de werkzaamheden achteraf (in 2017) vergoed zullen worden.

Collectieven hebben wel degelijk begrip voor deze organisatorische aspecten, maar vragen om een overgangsperiode waarin zij ook meer tijd krijgen om het nieuwe stelsel uit te werken en hun achterban mee te nemen en ook coulantie in deadlines en controles/sancties. Door de overgangsperiode te benoemen en in te richten als een gemeenschappelijk leertraject zal de weerstand tegen de organisatorische kanten van het nieuwe stelsel kunnen afnemen.

Ruimte geven en afrekenen op concrete resultaten

Collectieven willen op concrete, redelijke eindresultaten afgerekend worden, terwijl hen tegelijkertijd de ruimte en het vertrouwen wordt geboden om zelf te bepalen op welke manier de resultaten bereikt worden. Nu is de beleving vaak andersom: niet nauwkeurig omschreven doelstellingen en tot in detail uitgewerkte maatregelen.

5.8 pNBP's als houvast voor budgetverdeling

Een van de motieven van de projectopdracht was te bezien of hieraan een basis kon worden ontleend om de verdeling van het budget aan te verbinden. In deze opdracht is met name ingezoomd op de te verwachten bijdragen aan doelrealisatie. Daarbij is gelet op aansluiting van de plannen op de ecologische doelen en op de mate van sturendheid voor de aanvragen van de collectieven. Voor budgettoekenning kunnen aanvullende aspecten worden beschouwd. Hier volstaan we met het benoemen van deze aspecten zonder ze verder uit te werken:

- Verdeling leefgebiedtypen over provincies
- Kosten beheer per ha per leefgebiedtype
- Relatief belang leefgebiedtype
- *Mate waarin pNBP's naar verwachting bijdragen aan doelrealisatie*

In de rapportage is alleen ingegaan op het laatste punt: de mate waarin pNBP's naar verwachting bijdragen aan de doelrealisatie van het agrarisch natuurbeheer. Duidelijk is dat de andere aspecten ook wezenlijk zijn. Daarnaast zouden ook de stand van zaken met betrekking van de kennis over de soorten en kennis over effectief beheer meegenomen kunnen worden: hoe zeker zijn we ervan dat we weten hoe effectief beheer eruit ziet? Naarmate er meer bekend is, is de kans groter dat de gelden doelmatig en effectief kunnen worden aangewend. Ten slotte, het is de kwaliteit van de gebieds-plannen van de collectieven en de wijze waarop deze in praktijk worden gebracht die bepalen of de natuurkwaliteit in het agrarisch gebied er daadwerkelijk op vooruitgaat. Die bepalen of het gemeenschapsgeld welbesteed is.

6 Conclusies en aanbevelingen

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt of de ontwerp-pNBP's (in potentie) bijdragen aan de doelrealisatie van het beleid rond agrarisch natuurbeheer. In antwoord op deze vraag kan ten eerste worden vastgesteld dat aan alle soorten van het rijksdoelenkader aandacht geschonken. Ten tweede kan geconcludeerd worden dat de plannen doorgaans zorgvuldig tot stand zijn gekomen. Tegelijkertijd moet opgemerkt worden dat de ontwerp-pNBP's over het algemeen geen stevig houvast bieden om de aanvragen van collectieven met ecologische maatstaven te beoordelen en daarmee ook geen duidelijke doorkijk bieden naar de te verwachten mate van doelbereik. Doorgaans zijn de opgenomen ecologische criteria 'soepel' en de begrenzingsruimten ruim, waar het gaat om het aanduiden van de meest kansrijke gebieden.

De ruimte die er in de criteria en begrenzingsruimten wordt geboden valt te verklaren uit het feit dat bij het opstellen van de plannen over het algemeen het draagvlak bij de collectieven een belangrijk aandachtspunt is geweest. De ruimte in de plannen brengt met zich mee dat de aanvragen van de collectieven hét aangrijpingspunt vormen om vast te stellen of van de voorgenomen plannen de gewenste effecten verwacht mogen worden. Dat stelt hoge eisen aan de deskundigheid van de collectieven.

Met betrekking tot de begrenzingsruimten kan worden vastgesteld dat deze door de provincies gedetailleerder zijn uitgewerkt naarmate er meer kennis over de ecologie, verspreiding en de relatie met de agrarische bedrijfsvoering beschikbaar is. Qua kennis voeren weidevogels de lijst aan en voor deze groep is de begrenzing het meest gedetailleerd uitgewerkt. Daarop volgen de akkervogels. Voor droge en natte dooradering is deze kennis het minst ver ontwikkeld en zijn de begrensde gebieden het ruimst gedimensioneerd. Verder speelt mee dat de kaarten die voor onderhavig onderzoek als referentie zijn ontwikkeld voor de provincies niet beschikbaar waren en dus niet konden worden gebruikt. Ook deze nieuwe kaarten zijn niet perfect. Als er lokaal informatie beschikbaar om af te wijken van dit generieke kaartbeeld, dan moet daar beargumenteerd van kunnen worden afgeweken. De kaarten zijn eerder geschikt als startpunt voor verdere ontwikkeling, dan als het eindpunt waarmee de provinciale begrenzingsruimten definitief kunnen worden beoordeeld.

Op basis van de peiling van de collectieven kan geconcludeerd worden dat de ontwerp-pNBP's volgens hen voldoende aanknopingspunten bieden om tot goede gebiedsaanvragen te komen. Er zijn echter ook kritiekpunten. Zo worden onderdelen van de pNBP's onduidelijk bevonden; het is bijvoorbeeld niet duidelijk of het bij de criteria om wensen, eisen of streefbeelden gaat. Deze duidelijkheid wordt wel gewenst. Verder zien de collectieven als een niet geringe opgave om in de gebiedsaanvragen datgene te bieden wat de provincies voor ogen hebben. Dat heeft te maken met onzekerheid of er bij de leden voldoende draagvlak is, organisatorische onvolkomenheden, voortschrijdend inzicht in wat er allemaal bij komt kijken en de beperkt beschikbare budgetten.

In het nieuwe stelsel wordt er een zekere spanning manifest tussen de wens voor gegarandeerde ecologische effectiviteit enerzijds en draagvlak bij de collectieven anderzijds. Dit speelt met name in die situaties waar door ontoereikende ecologische kennis of door onvolledige of onbetrouwbare informatie over de verspreiding van soorten bij de provincie, voor de collectieven reële mogelijkheden voor effectief agrarisch natuurbeheer onbenut blijven. Ook heeft men uiteenlopende beelden over wat wel en niet ecologisch kansrijk is. Deze spanning kan worden verzacht wanneer in het nieuwe stelsel ruimte wordt geboden voor lerend beheren en dat er ruimte wordt geboden om gaandeweg beter en effectiever te worden zonder dat er wordt afgestraft.

Lerend beheren zal slechts dan succesvol kunnen zijn wanneer alle beschikbare kennis en informatie goed is ontsloten. Dat betekent dat informatie over factoren die bepalend zijn voor het voorkomen van de doelsoorten door collectieven kan worden ingezien en benut. In de provincie Noord-Holland is voor dit doel een viewer ontwikkeld⁴ die een uitstekend platform biedt voor planvorming en bij geval tevens collectieven de mogelijkheid biedt om de provincie te wijzen op de noodzaak van actualiseren. Hetzelfde geldt voor informatie over de verspreiding van soorten, waarvoor voor weidevogels Sovon e.a. recent een initiatief hebben gelanceerd (WeidevogelInformatiePortaal (WIP)).

Bij lerend beheren kan *benchmarking* een stimulerende rol spelen. Collectieven vergelijken hun gebieden, hun maatregelen en hun resultaten en kunnen op basis daarvan lering trekken, zonder daar in negatieve zin op afgerekend te worden. Voor benchmarking is vereist dat eenzelfde, eenduidige taal en begrippenstelsel wordt gebruikt. Voor weidevogels is het online kennissysteem Beheer-op-Maat (BoM) ontwikkeld dat hier goede diensten kan bewijzen. BoM integreert gebiedsgeschiktheid, informatie over aanwezige territoria en graslandbeheer en geeft aan in hoeverre de beschikbaarheid van kuikenland toereikend is om het tot vliegvlugge jongen te brengen. Dergelijke benchmark instrumenten zouden ook voor de andere leefgebiedtypen ontwikkeld kunnen worden.

Lerend beheren is ook voor de provincies een belangrijk aspect bij het verbeteren van het beheerstelsel. Zo kunnen zij hun begrenzingen van tijd tot tijd aanpassen aan de meest recente verspreidingsbeelden van doelsoorten en hun criteria aan nieuwe kennis omtrent terreingeschiktheid.

Essentieel voor lerend beheren en het vergroten van de effectiviteit ervan is dat er bij alle betrokkenen bereidheid is om hun handelen daaraan aan te passen. Dit vergt vindingrijkheid en soepelheid in het omgaan met lange doorlooptijden van beschikkingen en trajecten die beleidsaanpassingen vergen. Transparantie in motieven en onderbouwing daarvan zijn de basis voor het doen groeien van het onderling vertrouwen. Voor agrarisch natuurbeheer geldt dat beleid en beheerders van elkaar afhankelijk zijn, dat kan alleen maar tot resultaat leiden als er voldoende vertrouwen is.

De hier verzamelde inzichten markeren niet het einde van een ontwikkeltraject, maar vormen het startpunt om tot een effectief stelsel te komen. Bereidheid tot leren en daarnaar te handelen staat voorop. En dan wel zo dat het binnen de agrarische bedrijven ook kan worden gerealiseerd.

⁴ <http://www.noord-holland.nl/web/Themas/Groen/Subsidies/Natuurbeheerplan-en-SNL.htm>

Literatuur

- Anonymus, 2014. Soortenfiches agrarisch Natuur en landschapsbeheer 2016. Opgesteld door Alterra, DLG en Vogelbescherming Nederland, Sovon, RAVON, Zoogdiervereniging, Vlinderstichting, EIS, Stichting Anemoon. BIJ12, Utrecht. (www.portaalnatuurenlandschap.nl).
- Hammers, M., H. Sierdsema, W.R.M. van Heusden en Th.C.P. Melman, 2014. Nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer; voortgang ontwikkeling beoordelingssystematiek. Alterra-rapport 2561. Alterra, Wageningen UR. Sovon-rapport 2014/038. Sovon Nijmegen.
- Goutbeek, A.B., 2003. Roodborstapuiten in agrarisch cultuurlandschap. Onderzoek naar de eisen die roodborstapuiten stellen aan de omvang en de ruimtelijke samenhang van habitatplekken in agrarisch cultuurlandschap. Alterra, Wageningen.
- Melman, Th.C.P., M. Hammers, J. Dekker, F.G.W.A. Ottburg, A. Cormont, G.A.J.M. Jagers op Akkerhuis, W.A. Ozinga en J. Clement, 2012. Agrarisch natuurbeheer, potenties buiten de Ecologische Hoofdstructuur. Alterra rapport 2504.
- Melman, Th.C.P., W.A. Ozinga, A.G.M. Schotman, H. Sierdsema, R.A.M. Schrijver & G. Migchels, 2013. Agrarische bedrijfsvoering en biodiversiteit. Kansrijke gebieden, samenhang met bedrijfstypen, perspectieven; Alterra rapport 2436.
- Melman, T.C.P., R. Buij, M. Hammers, R.C.M. Verdonshot, M.C. van Riel, 2014a. Nieuw stelsel agrarisch natuurbeheer: criteria voor leefgebieden en beheertypen Wageningen: Alterra Wageningen UR, (Alterra-rapport 2585) - p. 53.
- Melman, Th.C.P., H. Sierdsema, R. Buij, G. Roerink, H. ten Holt, S. Martens, H.A.M. Meeuwse en A.G.M. Schotman, 2014c. Uitwerking kerngebieden weidevogels. Peiling draagvlak bij provincies; Verbreding kennissysteem BoM. Alterra rapport 2564.
- Melman, Th.C.P., H. Sierdsema, M. Hammers, E. Oosterveld en A.G.M. Schotman, 2014b. Kerngebieden voor weidevogels in Zuid-Holland; Betekenis daarvan voor internationale verplichtingen overige vogelsoorten.; Alterra rapport 2536.
- Schotman, A.G.M., F.G.W.A. Ottburg, W.J.C. Poelmans en A. Corporaal, 2014. Naar effectief gebiedsgericht agrarisch natuurbeheer in Noord-Brabant. Handreiking voor collectieven in het kader van de stelselherziening ANLb2016. Alterra rapport 2598.
- Schotman, A.G.M., H.A.H. Jansman, M. Hammers, H. Baveco, en Th.C.P. Melman, 2014. Toetsing aannames populatiemodel Grauwe Gans; vergelijking aannames habitatgebruik en kuikenoverleving met feitelijke situatie; Alterra rapport 2515.
- Schotman, A.G.M., H. Sierdsema & Th.C.P. Melman, 2014. Kerngebieden voor weidevogels in de praktijk. Methodiek gebruikt voor maken voorstel kerngebieden Noord-Holland; Alterra rapport 2509.
- Sierdsema, H., A.G.M. Schotman, E.B. Oosterveld & Th.C.P. Melman, 2013. Weidevogelkerngebieden Noord-Holland. Vergelijking van vier scenario's; Alterra rapport 2435.
- Sierdsema, H., C. Kampichler, A. van Kleunen & V. de Boer, 2013. Kansrijke gebieden voor agrarisch natuurbeheer voor soorten met een gunstige staat van instandhouding. Sovon-rapport 2013/65. Sovon, Nijmegen.
- Teunissen, W.A., A.G.M. Schotman, L.W. Bruinzeel, H. ten Holt, E.O. Oosterveld, H.H. Sierdsema, E. Wymenga, Peter Schippers en Th.C.P. Melman, 2012. Op naar kerngebieden voor weidevogels in Nederland. Wageningen: Alterra Wageningen UR, (Alterra-rapport 2344) - 144 pp.
- Wiersma, P., H.J. Ottens, M.W. Kuiper, A.E. Schlaich, R.H.G. Klaassen, O. Vlaanderen, M. Postma & B.J. Koks, 2014. Analyse effectiviteit van het akker vogel beheer in Provincie Groningen. Rapport Stichting Werkgroep Grauwe Kiekendief, Scheemda.
- Zolinger, R., H. Sierdesema & G. Bos-Groenendijk, 2014. Leefgebieden en maatregelen voor soorten buiten het Gelders Natuur Netwerk (GNN). Stichting RAVON rapportnummer 2014.090.

Bijlage 1 Criteria instapniveau opgenomen in ontwerp-pNBP's

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criterium landelijk instap	criterium Groningen instap	criterium Friesland instap	criterium Drenthe instap	criterium Overijssel instap	criterium Gelderland instap	criterium Utrecht instap	criterium Flevoland instap	criterium N-Holland instap	criterium Z-Holland instap	criterium Zeeland instap	criterium N-Brabant instap	criterium Limburg instap
open grasland	kritische soorten WV	aanwezigheid soorten	>= 10 grutto broedpaar of >= 30 bp 3 soorten grutto, tureluur, sloeënd							nvt	15 bp gr / 10 turel / 2 sl => 28 bp/100ha Waddenkust: 4 bp sch/100 ha			wulp in plaats van sloeënd	nvt
		minimum oppervlak	>= 100 ha		> 250 ha			vaag: 'voldoende groot'		nvt	50 ha			inclusief natuurgebied	nvt
		beheersregime en openheid		vaag	geen barrières			vaag: 'voldoende open'	geen barrières	nvt	400m	voldoende		voldoende afstand tot bebouwing e.d.	nvt
		waterpeil	>= 20% nat grasland					vaag: niet te droog	zoveel mogelijk	nvt			geschikt	niet haalbaar	nvt
		plasdras	>= 0,5 ha/100 plasdras	geen opp. wel eis langdurig				Veluwe 1%	> 1 ha plas dras	nvt	wel genoemd, geen criterium				nvt
		aandeel kuikenland	>= 20% kuikenland (1,4 ha per gruttopaar (50% kruidenrijk), clusters kuikenland >= 10 ha, max 150 m uiteen					> 15% kruidenrijk	Minstens 25% zwaar beheer	nvt		30% zwaar		10% kruidenrijk, eenheden 2-5 ha < 200 m	nvt
		structuur kuikenland	>= 30% poelig							nvt				open structuur	nvt
		maaitijdstip kuikenland	rustperiode >= 15 juni of zolang als nodig					vaag: rust tijdens broedseizoen		nvt		richtlijn 1 juli		> 20% zwaarbeheer	nvt
		aandeel natuurvriendelijke oeveren		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt		verandering, geen niet	nvt	10%	nvt
		aandeel ruige stalmest		nvt			30-50 ton per ha	nvt	nvt	nvt		afstemd op beheer	nvt	uitsluitend ruige mest	nvt
		zuurgraad en fosfaat		nvt		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt		lichtzuur tot neutraal, laag	nvt	nvt	nvt
		nestbescherming	legaalbeheer bij geen rustperiode	alleen in combinatie met zwaar beheer				niet meer dan 30%		nvt	nestbescherming genoemd, geen criterium			randenbeheer op bouwlandpercelen	nvt
		gebiedsproces	coördinatie beheer	samenhangend, faunabeheerplan		gebiedspartners				nvt					nvt
open grasland	niet kritische vv	aanwezigheid soorten	>= 30 bp 3 soorten		nvt	nvt	30 broedpaar kievit + scholievater per 100 ha	nvt	nvt		> 100p/100ha scholievater	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		minimum oppervlak	>= 100 ha		nvt	nvt		nvt	nvt		geen breed genoemd	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		waterpeil	>= 20% nat grasland		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		plasdras	>= 0,5 ha/100 plasdras		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		aandeel kuikenland	>= 20% kuikenland (1,4 ha per broedpaar (50% kruidenrijk), clusters kuikenland >= 10 ha, max 150 m uiteen		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		structuur kuikenland	>= 30% poelig		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		maaitijdstip kuikenland	rustperiode >= 15 juni of zolang als nodig. Geen beheer niet, mais en landschapselementen tijdens rustperiode		nvt	nvt	Uitsluit werkzaamheden op akkers tot 15 mei	nvt	nvt	> 15/7 of zodra jongen vliegvlug zijn		n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	zwaar pakket na 21 juni. Maar max 50% lichte pakketten en max 50% pakketten
		bouwland	teeltvrije stroken aanwezig. Met broedvogels: dan geen bewerkingen		nvt	nvt		nvt	nvt		tijdens broedperiode geen bewerkingen	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		aandeel natuurvriendelijke oeveren		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	streefhorizontium	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	nvt
		nestbescherming	legaalbeheer bij geen rustperiode		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		gebiedsproces	coördinatie beheer		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
												n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
open grasland	overwinterende rotgans of kleine zwaan	aanwezigheid soorten	>= 30 stuks rotgans of kleine zwaan		nvt			nvt	nvt						nvt
		gelegen	<= 10 km van rustgebied		nvt			nvt	nvt						nvt
		minimum oppervlak	>= 100 ha		nvt			nvt	nvt						nvt
		openheid	>= 150 m tot versterking		nvt			nvt	nvt						nvt
		voldoende voedsel	>= 500 kVEM/ha 1 nov.		nvt			nvt	nvt					genoeg	nvt
		beweidings toegestaan	van 1 nov - 1 feb, <= 0,45 GVE/ha, geen melkvee		nvt			nvt	nvt						nvt

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criteria landelijk	criteria Groningen	criteria Friesland	criteria Drenthe	criteria Overijssel	criteria Gelderland	criteria Utrecht	criteria Flevoland	criteria N-Holland	criteria Z-Holland	criteria Zeeland	criteria N-Brabant	criteria Limburg
open akker	basis	aanwezige soorten	> 1 doelsoorten aanwezig					n.v.t.	nvt						
		aantal soorten	minimaal 1-3 broedparen van patrijs, kievit of scholekster per 100 ha en minimaal 30 broedparen van veldleeuwerik, kneu of gele kwikstaart komen voor in het gebied					n.v.t.	nvt		loopt via gebiedsbeheersing, waar voorkomen Patrijs (als indicatorsoort beschouwd) maatgevend is. Geen dichtheid genoemd.	beschrijvend niet expliciet	min of meer	> 4 p veldleeuwerik, of 9 p roodborstspuit of 3 p grutto per 100 ha	
		minimum oppervlak afspraak provincies	tenminste 250 ha				> 100 ha	n.v.t.	nvt	voor veldleeuwerik	500 ha wordt genoemd, maar niet als criterium gesteld	300 ha			geen minimum opp
		minimum oppervlak criteria Alterra	tenminste 500 ha	250 ha	minimaal 250 ha	> 250 ha	> 100 ha	n.v.t.	nvt	voor grauwe kiek	500 ha wordt genoemd, maar niet als criterium gesteld		250 ha	op land 200 ha	geen minimum opp
		bouwplan gewas	<= 15 % gras en maïs		mozaïekstructuur met minimaal 2 gewassen			n.v.t.	nvt	niet gekwantificeerd					
		opp. maatregelen	>= 5% opp. maatregelen					n.v.t.	nvt				5 tot 10 ha		
		periode maatregelen	zomer/winter=80/20					n.v.t.	nvt	alleen genoemd als stroefdoel					75-25
		broedsucces	individuele nestbescherming of uitgesteld maaien		indien Grauwe kiek of velduil broedt			n.v.t.	nvt						
		aandeel onbewerkt	>=10 % onbewerkt in winter					n.v.t.	nvt	alleen genoemd als stroefdoel				tenminste 50% voedselveldjes	
		vereist gewas		nvt	> 5% zomergras	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	nvt	n.v.t.		nvt	van graanranden tenminste 50% gras	nvt
		herbiciden/insecticiden	randen 5 m onbespoten					n.v.t.	nvt	niet gekwantificeerd					
		wintergras	geen sleepslangen na 1 april					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
Open akker	broedende akkervogels (criteria aanvullend op bovenstaande basiseisen)	herbiciden/insecticiden in akker zelf				nvt	nvt	n.v.t.	nvt	geen insecticiden in akkerlanden / voedselveldjes (nog niet vereist bij instap, wel opgenomen)	n.v.t.			akkerforranden > =12 m, minimaal 300 m rand per 100 ha	nvt
		samenstelling akkerland	geen akkerland naast gras					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
		breedte akkerlanden	akkerlanden >= 9 m				6-20 m	n.v.t.	nvt	niet genoemd					
		bemesting akkerland	niet bemest					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
		maaitijdstip akkerland	niet maaien voor 1 aug			in principe		n.v.t.	nvt	niet genoemd					na 15 aug voor patrijs
		onkruidbestrijding	alleen lokaal bestrijding probleemonkruiden (distels)					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
Open akker	overwinterende akkervogels (criteria aanvullend op bovenstaande basiseisen)	aanleg voedsel	wintervoedselveldjes nabij opgaande begroeiing		minimaal 10 ha per 100 ha stoppelveld		nvt	n.v.t.	nvt	voedsel veldjes wel genoemd, alleen niet nabij opgaande begroeiing			zomergras det 's winters blijft staan. Per 10 ha kerngebied 0,5 - 1 ha		alleen in combinatie met broedende akkervogels
		tijdstip bewerking	wintervoedselveldjes bewerken na 1 april				nvt	n.v.t.	nvt	vroeger: na 1 feb					
Open akker	Hamsters	pesticiden	aanwezigheid doelsoort	nvt	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		aanwezigheid doelsoort	geschikt voor hamster of < 2 km van leefgebied/verbindingzone hamster	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	

Open akker	Hamsters	pesticiden	aanwezigheid doelsoort	geschikt voor hamster of < 2 km van leefgebied/ verbindingzone hamster	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.
		omvang gebied	clusters hamsterbeheer > 1000 ha	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	> 450 ha
		ligging percelen	percelen hamsterbeheer < 300 m uiteen	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		aandeel beheer	> 20% hamsterbeheer per leefgebied	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		bouwplan gewas	graan + luzerne > 50%	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	geen percentages genoemd
		inzaai gewas	wintergraan in najaar, zomergraan voor april	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	geen concrete data genoemd
		oogst gewas	geen oogst na 1 juni	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	niet vereist
		grootte percelen	graan > 0,15 ha, combi graan, bladromanas en luzerne > 1 ha	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		onkruidbestrijding (pesticiden)	alleen lokaal bestrijding problememonkruiden (zuring, melde, akkerdistel)	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	

legenda kleurgebruik:		
	criterium gaat verder dan instapels	
	criterium = instapels	
	criterium lager dan instapels	
	criterium niet genoemd	
wit	niet van toepassing	
	uniforme instapcriteria conform afspraak provincies	

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criterium landelijk	criterium Groningen	criterium Friesland	criterium Drenthe	criterium Overijssel	criterium Gelderland	criterium Utrecht	criterium Flevoland	criterium N-Holland	criterium Z-Holland	criterium Zeeland	criterium N-Brsabant	criterium Limburg
droge doorradering		aanwezigheid doelsoorten volgens afspraak provincies	Minimaal 1 van de doelsoorten komt voor of het gebied ligt binnen het verspreidingsgebied van de betreffende doelsoort(en)							nvt	aanwezigheid knieu vereist (verspreidingsgebied?)			aanwezigheid kwel en of leem in de ondergrond	
		aanwezigheid doelsoorten volgens criterium Alterra	meerdere doelsoorten aanwezig			1 doelsoort genoe	minimaal 1 doelsoort		niet genoemd	nvt					
		opgaande elementen	>= 4% areaal houtwallen, struwallen, heggen		minimaal 3 km per 100 ha					nvt				minimaal 2 km/ 100 ha	
		breedte elementen		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		grootte gebied	>= 1000 ha	vaag: voldoende omvang en connectiviteit	minimaal 100 ha			vaag: 'voldoende groot'		nvt			>= één landschapselement	Maasheggen en Groene Woud	
		samenhang gebied	ononderbroken netwerken, bij voorkeur aansluitend aan reservaat of kerngebied					samenhangend mozaiek van landschapselement en		nvt					
		geïsoleerde elementen (zoals poelen)	maximaal 300 m uiteen		minimaal 3 samenhangende poelen		niet gekwantificeerd		niet gekwantificeerd	nvt					
		beheer veld aangrenzend aan opgaande elementen	bouwplan gewas	<= 15 % gras en maai						nvt					
			opp. maatregelen	>= 5% opp. maatregelen						nvt				dichtheid beheerd >= 2 km,	
			periode maatregelen broedsucces	zomer:winter=80:20 individuele nestbescherming of uitgesteld maaien						nvt					
			aandeel onbewerkt vereist gewas herbiciden/insecticiden	>=10 % onbewerkt in winter						nvt					
			winterarrangen	randen 5 m onbespoten geen slegaslangen na 1 april						nvt					
		beheer opgaande elementen	>= 30% inheemse struiken							nvt					
		onderhoud	heggen jaarlijks 20% snoeien					vaag: goed onderhouden		nvt				>= 75% onderhoudscyclus >= 5 j. streven naar 12-18 jaar, knip- en scheerhagen (niet kleipelen) maximaal 25% met streven naar maximaal 10%.	
		periode maatregelen	geen werk 1 april - 1 aug							nvt					
		knotten wilgen	onderhoud knotwilgen/ 4-6 jaar					vaag: goed onderhouden		nvt				volgens beheerplan	
		periode hakhoubeheer		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
	Poelen	beheer poelen/sloten	jaarlijks 25-30% opschonen, > 30% watervegetatie handhaven							nvt				beheerd volgens een in ruimte en tijd gefaseerd beheerplan	
		periode opschonen	alleen van sept - 15 okt							nvt					
		ligging poelen		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	maximaal 400 m uiteen	
		Pesticidengebruik	geen pesticiden binnen 20 m van opgaande begroeiing		random poelen minimaal 5 m niet bemest en gespoten					nvt					

		Pesticidegebruik	geen pesticiden binnen 20 m van opgaande begroeiing		rondom poelen minimaal 5 m niet bemest en gespoten				nvt						
			onkruidbestrijding alleen lokaal						nvt						
droge dooradering	struweel en ruigte	afmetingen element	voor patrijs < 2 m hoog, > 10 m breed	nvt				nvt	nvt	nvt					
			voor zomertortel > 4 m hoog en > 5 m breed	nvt		nvt		nvt	nvt	nvt	nvt				nvt
			voor vliegend hart > 5 m breed	nvt	nvt	nvt		nvt	nvt	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		beheer element	ruigte twee maal per 3 jaar maaien					vaag: goed onderhouden	nvt	nvt					
		handhaven struiken		nvt	gelagtheid minimaal 2 lagen	nvt	nvt		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		landschap	struweel grenst aan wintervoedsel (zie open akkers)						nvt					tenminste 30% voorzien van (bitter)rand	
droge dooradering	bomenrijen en singels	bomen in element	minimaal 50% opgaande bomen in element met dbh > 25 cm						nvt						inlandse soorten
		hoogte element	> 12,5 m hoog						nvt						
		struiken in element	> 30% met struweel		niet gekwantificeerd				nvt						
		complexiteit element		nvt	inheemse soorten domineren en gelagtheid aanwezig	nvt	volledige mantel en boom wordt beschreven	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	tenminste 25% aan één kant, liefst Zuidkant, voorzien van randenbeheer	volledige mantel en boom wordt beschreven

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criteria landelijk	criteria Groningen	criteria Friesland	criteria Drenthe	criteria Overijssel	criteria Gelderland	criteria Utrecht	criteria Flevoland	criteria N-Holland	criteria Z-Holland	criteria Zeeland	criteria N-Bsabant	criteria Limburg
nette dooradering	lijnvormige wateren	aanwezigheid soorten	minimaal één doelsoort aanwezig en er zijn bronpopulaties van die soort aanwezig op een voor de betreffende soort te overbruggen afstand							nvt	beperking beperkt tot verspreidingsgebied bittervoorn			aanwezigheid laagveen op klei op veen, hoge sloten dichtheid (>2 km/100 ha)	
		kwaliteit habitat	kwaliteit habitat voldoende voor doelsoort (zie soortenlijst)							nvt				grote modderkrulper en bittervoorn	
		verbinding	geen niet-passeerbare barrières binnen gebied	vaag: idealiter aansluiten op NNH				een netwerk van natte landschapselementen		nvt				netwerk binnen een gebied van minimaal 100 ha	
		beheer	onderhoud gunstig voor doelsoort (maatwerk)		Taluds niet maaien voor september			optimaliseren		nvt				aandacht voor cyclisch beheer in instroom meststoffen	
		polderplan	polderplan voor gefaseerd onderhoud aanwezig	vaag: onderhoud mag voortbestaan niet bedreigen				visie vereist		nvt					het juiste beheer wordt wel besproken, aanwezigheid polderplan niet vereist
nette dooradering	poelen	aanwezigheid soorten	minimaal één doelsoort aanwezig							nvt				Minimaal netwerken van poelen in standhouden	
		Verbinding	poelen zijn 'stepping stone'					een netwerk van natte landschapselementen		nvt				verbonden of netwerk	voortplantingshabitat
		kwaliteit habitat	kwaliteit habitat voldoende voor doelsoort (zie soortenlijst)							nvt				kwaliteit beschreven	geen vissen in poel
		beheer	gefaseerd schoon- en maaibeheer, afgestemd op doelsoort (maatwerk)							nvt				beheerd volgens een in ruimte en tijd gefaseerd beheerplan	verschilt per soort
		onderhoudsfrequentie	hooguit eens per 2-3 jaren							nvt				beheerplan vereist	

Bijlage 2 Criteria streefdoelenniveau opgenomen in ontwerp-pNBP's

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criteria landelijk	Groningen	Friesland	Drenthe	Overijssel	Gelderland	Utrecht	Flevoland	N Holland	Z Holland	Zeeland	N Brabant	Limburg
open grasland	kritische soorten WV	aanwezigheid soorten	streven ≥ 25 grutto broedpaar of ≥ 100 bp 3 soorten/grutto, turaluur, slobeend	streven	streven	streven	streven	streven	streven	streven	streven	streven	streven	streven	streven
		minimum oppervlak	≥ 250 ha beheerd < 300 m uiteen				≥ 250 ha	instandhouden of groeien	≥ 15 grutto broedpaar	nvt	30 ha				nvt
		beheersregime en openheid	geen barrières, buffer 200 m tot verstoring							nvt	400 m		voldoende afstand tot bebouwing e.d.		nvt
		waterpeil	100% nat							nvt					nvt
		plasdras	≥ 1 ha/100 ha plasdras							nvt	wel genoemd, geen criterium			10%	nvt
		aandeel kuikenland	≥ 20% kuikenland (1,4 ha per gruttopaar (100% kruidenrijk), clusters kuikenland ≥ 10 ha, max 150 m uiteen					streven 25-40% kruidenrijk		nvt				20% kruidenrijk	nvt
		structuur kuikenland	≥ 30% pollig							nvt				open structuur	nvt
		maaitijdstip kuikenland	rustperiode ≥ 15 juli of kuikens vliegvlug							nvt		richtlijn 1 juli		vaak wel langer dan 15 juni	nvt
		aandeel natuurvriendelijke oevers	15% slootlengte oever natuurvriendelijk, geen riet							nvt		verbinding, geen riet			nvt
		aandeel ruige stalmest	≥ 20 % ≤ 100 kg N uit vaste mest							nvt		afgestemd op beheer			nvt
		zuurgraad en fosfaat	≥ 20 % pH < 4.8 en P-Al getal ≤ 27							nvt		lichtzuur tot neutraal, laag			nvt
		nestbescherming	legselbeheer bij geen rustperiode							nvt	nestbescherming genoemd, geen criterium			randenbeheer op bouwlandpercelen	nvt
open grasland	niet kritische wv	gebiedsproces	coördinatie beheer			gebiedspartners				nvt					nvt
		aanwezigheid soorten	≥ 60 bp 3 soorten		nvt	nvt		nvt	nvt		≥ 10bp/100ha schalekster	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	≥ 35 bp grutto en ≥ 25 bp wulp
		minimum oppervlak	≥ 250 ha		nvt	nvt		nvt	nvt		geen areaal genoemd	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		waterpeil	100% nat		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		plasdras	≥ 1 ha/100 ha plasdras		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		aandeel kuikenland	≥ 20% kuikenland (1,4 ha per broedpaar (100% kruidenrijk), clusters kuikenland ≥ 10 ha, max 150 m uiteen		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		structuur kuikenland	≥ 30% pollig		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		maaitijdstip kuikenland	rustperiode ≥ 15 juli of kuikens vliegvlug. Geen beheer riet, mais en landschapselementen tijdens rustperiode		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		bouwland	teeltvrije stroken aanwezig. Met broedvogels, dan geen bewerkingen		nvt	nvt		nvt	nvt		tijdens broedperiode geen bewerkingen	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		aandeel natuurvriendelijke oevers	15% slootlengte oever natuurvriendelijk met moerasbegroeiing, riet blijft in stand		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		nestbescherming	legselbeheer bij geen rustperiode		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		gebiedsproces	coördinatie beheer		nvt	nvt		nvt	nvt			n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
open grasland	overwinterende rotgans of kleine zwaan	aanwezige soorten		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		gelegen		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		minimum oppervlak		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		openheid		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		voldoende voedsel		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt
		beweidning toegestaan		nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt	nvt

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criteria landelijk	Groningen	Friesland	Drenthe	Overijssel	Gelderland	Utrecht	Flevoland	N Holland	Z Holland	Zeeland	N Brabant	Limburg
open akker	basis	aanwezighe soorten	in hogere dichtheden dan nu					n.v.t.	nvt	gelijk is al voldoende				n.v.t.	
		aantal soorten			30 bp per 100 ha			n.v.t.	nvt		naast via gebiedsbegrenzing, waar voorkomen Patrijs (als indicatorsoort beschouwd) maatgevend is. Geen dichtheid genoemd.			n.v.t.	
		minimum oppervlak afspraak provincies			> 500 ha			n.v.t.	nvt	500 ha voor veldleeuwerik				n.v.t.	
		minimum oppervlak criteria Alterra	tenminste 1000 ha, onderdeel van kerngebied		minimaal 500 ha			n.v.t.	nvt	voor grauwe kiek				op zand 200 ha	
		bouwplan gewas	<= 10 % gras en maïs		mozaiekstructuur met minimaal 3 gewassen			n.v.t.	nvt	niet gekwantificeerd					
		opp. maatregelen	>= 20% opp. maatregelen					n.v.t.	nvt	> 7%					
		periode maatregelen	zomer=winter=80:20					n.v.t.	nvt						
		broedsucces	individuele nestbescherming of uitgesteld maaien		Indien Grauwe kiek of velduil broedt			n.v.t.	nvt						
		aandeel onbewerkt	>=20 % onbewerkt in winter					n.v.t.	nvt	>10% onbewerkt in winter					
		vereist gewas	>= 25 % graan zomergraan, >= 5% luzerne		> 15 % zomergraan			n.v.t.	nvt	>10% zomergraan					
		herbiciden/insecticiden	randen 10 m onbespoten					n.v.t.	nvt	niet gekwantificeerd					
		wintergranen	geen sleepslangen na 1 april					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
Open akker	broedende akkervogels (criteria aanvullend op bovenstaande basisreizen)	herbiciden/insecticiden in akker zelf	geen herbiciden/insecticiden in strook akker (gewas) naast akkerrand of sloot					n.v.t.	nvt						
		samenstelling akkerrand	geen akkerrand naast gras					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
		breedte akkerranden	akkerranden >= 9 m					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
		bemesting akkerrand	niet bemest					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
		maaitijdstip akkerrand	niet maaien voor 1 aug			in principe		n.v.t.	nvt	niet genoemd					na 15 aug voor patrijs
		onkruidbestrijding	alleen lokaal bestrijding probleemonkruiden (distels)					n.v.t.	nvt	niet genoemd					
Open akker	overwinterende akkervogels (criteria aanvullend op bovenstaande basisreizen)	aanleg voedsel	wintervoedselveldjes nabij opgaande begroeiing		minimaal 10 ha per 100 ha stoppelveld		nvt	n.v.t.	nvt						alleen in combinatie met broedende akkervogels
		tijdstip bewerking	wintervoedselveldjes bewerken na 1 april				nvt	n.v.t.	nvt	vroeger: na 1 feb					
		pesticiden	geen pesticiden bij stoppel				nvt	n.v.t.	nvt						
Open akker	Hamsters	aanwezigheid doelsoort	geschikt voor hamster of < 2000 m van leefgebied/verbindingzone hamster	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		omvang gebied	clusters hamsterbeheer > 2000 ha	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	> 1000 ha
		ligging percelen	percelen hamsterbeheer < 150 m uiteen	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	< 300 m
		aandeel beheer	> 20% hamsterbeheer per leefgebied	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	streefdoel > 15%
		bouwplan gewas	graan + luzerne > 50%	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		inzaai gewas	wintergraan in najaar, zomergraan voor april	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		oogst gewas	geen oogst na 1 juni	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		grootte percelen	graan > 0,15 ha, combi graan, bladromen en luzerne > 1 ha	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	
		onkruidbestrijding (pesticiden)	alleen lokaal bestrijding probleemonkruiden (zuring, melde, akkerdistel)	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	n.v.t.	nvt	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	

leefgebied	beheertype/ecotoop	soort criterium	criterium landelijk	Groningen	Friesland	Drenthe	Overijssel	Gelderland	Utrecht	Flevoland	N Holland	Z Holland	Zeeland	N Brabant	Limburg
droge dooradering		aanwezigheid doelsoorten volgens afspraak provincies								n.v.t.	aanwezigheid kneu vereist (verspreidingsgebied?)				
		aanwezigheid doelsoorten volgens criterium Alterra	dichtheden moeten toenemen t.o.v. huidige niveau							n.v.t.					
		opgaande elementen	>= 4% areaal houtwallen, struwelen, heggen		minimaal 6 km per 100 ha					n.v.t.				streven naar 4 km / 100 ha	
		breedte elementen	> 10 m		niet gekwantificeerd					n.v.t.					
		grootte gebied	>= 2500 ha		minimaal 250 ha					n.v.t.			>= één landschapselement		
		samenhang gebied	ononderbroken netwerk, bij voorkeur aansluitend aan reservaat of kerngebied							n.v.t.					
		geïsoleerde elementen (zoals poelen)	maximaal 300 m uiteen					niet gekwantificeerd		n.v.t.					
	beheer veld aangrenzend aan opgaande elementen	bouwplan gewas	<= 10 % gras en maïs							n.v.t.					
		opp. maatregelen	>= 20% opp. maatregelen							n.v.t.				streven naar 4 km / 100 ha	
		periode maatregelen broedsucces	zomer=winter=80:20 individuele nestbescherming of uitgesteld maaien							n.v.t.					
		aandeel onbewerkt vereist gewas	>= 20 % onbewerkt in winter >= 25 % graan zomergraan, >= 5% luzerne							n.v.t.					
		herbiciden/insecticiden	randen 10 m onbespoten							n.v.t.					
		wintermaaien	geen slegelgassen na 1 april							n.v.t.					
		beheer opgaande elementen	>= 50% inheemse struiken							n.v.t.					
		onderhoud	heggen jaarlijks 20% snoeien							n.v.t.				>= 75% onderhoudscyclus >= 5 j. streven naar 12-18 jaar, knip- en scheerhagen (niet knipelen) maximaal 25% met streven naar maximaal 10%	
		periode maatregelen	geen werk 1 april - 1 aug							n.v.t.					
		knotten wilken	onderhoud knottwilgen/ 4-6 jaar							n.v.t.				volgens beheerplan	
		periode hakhoubeheer	hakhoutbeheer alleen van 1 dec-15 mrt							n.v.t.					
	Poelen	beheer poelen/sloten	jaarlijks > 30% opschonen, > 50% watervegetatie handhaven							n.v.t.				beheerd volgens een in ruimte en tijd gefaseerd beheerplan	
		periode opschonen	alleen van sept - 15 okt							n.v.t.					
		ligging poelen	max 400 m uiteen, liefst in combinatie met opgaand element							n.v.t.				in cluster van 3 of 5-10	
		Pesticidengebruik	geen pesticiden binnen 30 m van opgaande begroeiing							n.v.t.					
			geen onkruidbestrijding							n.v.t.					
droge dooradering	struweel en ruigte	afmetingen element	voor patrijs < 2 m hoog, > 10 m breed	nvt					nvt	n.v.t.	nvt				
			voor zomertortel > 4 m hoog en > 5 m breed	nvt		nvt			nvt	n.v.t.	nvt	nvt			nvt
			voor vliegend hert > 10-15 m breed	nvt	nvt	nvt		nvt		n.v.t.	n.v.t.	nvt	nvt	nvt	
		beheer element	ruigte twee maal per 3 jaar maaien							n.v.t.					
		handhaven struiken	in ruigte struiken handhaven							n.v.t.					
		landschap	struweel grenst aan wintervoedsel (zie open akkers)							n.v.t.				tenminste 50% voorzien van (akker)rand	
droge dooradering	bomenrijen en singels	bomen in element	minimaal 75% opgaande bomen in element met dbh > 25 cm							n.v.t.					
		hoogte element	> 12,5 m hoog							n.v.t.					
		struiken in element	> 30% met struweel		niet gekwantificeerd					n.v.t.					
		completeheid element	volledige mantel- en zoomvegetatie met per 100 m minimaal 1 één dode stronk en per 200 m minimaal één kwijnende eik							n.v.t.				tenminste 25% aan één kant, liefst Zuidkant, voorzien van randenbeheer	

[illegible]

Bijlage 3 Overzicht GIS-bewerkingen

LEEFGEBIED ->	Weidevogels, kritische soorten	Weidevogels, niet-kritische soorten	Open akkers	DROGE DOORADERING	NATTE DOORADERING
Kansrijkdomkaarten					
naam gebruikt GRID bestand:	Grasland_kritisch_ clip.tif_q35.asc	Grasland_totaal_ clip.tif_q35.asc	q25_combi_reclass_ buf175_terugbuf	combikaart_droge dooradering. voorjaar_q25_q50.asc	combikaart_natte dooradering. voorjaar_q50_q50.asc
resolutie	100x100m	100x100m	100x100m	100x100m	100x100m
grens kansrijkdom	35%	35%	25%	25% 50%	50% 50%
bewerkingen	Alterra	Alterra	Sovon	Alterra	Alterra
1 shapefile maken van grid-bestand	ja	ja	ja	ja	ja
2 vereenvoudiging voor analyse: (gaten < 200 m dichten)	+ 200 m bufferen	+ 200 m bufferen	+ 175 m bufferen	+ 200 m bufferen	+ 200 m bufferen
a. + 200m buffer aanleggen	- 200m bufferen	- 200m bufferen	- 175 m bufferen	- 200m bufferen	- 200m bufferen
b. buffer samen voegen met bron (union + dissolve) tot 1 geheel)					
c. -200m buffer terug naar binnen tot oorspronkelijke buitengrens					
3 ondergrens relevante gebieden (gebieden < 10 ha verwijderen)	> 10 ha	> 10 ha	> 500 ha	> 10 ha	> 10 ha
Natuurbeheerplannen					
samenvoegen (union) van provinciale kaarten tot 5 landelijke kaarten (5 leefgebieden)					

LEEFGEBIED ->		Weidevogels, kritische soorten	Weidevogels, niet-kritische soorten	Open akkers	DROGE DOORADERING	NATTE DOORADERING
Overlay van natuurbeheerplannen met kansrijkdomkaarten						
1	samenvoegen (union) van a. NBP-laag b. GRID c. provincie-indeling	ja	ja	ja	ja	ja
2	NNN uit overlay verwijderen (niet relevant)	NNN verwijderen	NNN verwijderen	NNN verwijderen	NNN verwijderen	NNN verwijderen
3	gebieden met verstoringen verwijderen (weidevogels)	verstoring door riet, verstoring door bomen, niet verwijderbare verstoringen en drukke infrastructuur	verstoring door bomen, niet verwijderbare verstoringen en drukke infrastructuur	--	--	--
4	verwijdering woonkernen	--	--	ja	ja	ja
5	verwijdering erven buitengebied, (Top10NL2014 Terreinvlakken, overig)	--	--	ja	ja	ja
6	verwijdering wegen > 7 m breed (Top10NL2014 Wegdeel, Vlakken, breder dan 7 m)	--	--	ja	ja	ja

*) Toelichting GIS-procedure om van ver-snip-perde gridkaarten overzicht-te-lij-ke vlakkenkaarten te maken

1. Raster omzetten naar polygon: ConversionTools -> From Raster -> Raster to Polygon (vinkje bij Simplify polygons uitzetten)
 - a. =>polygoon met vierkante grenzen)
 - b. polygoon met gridcode=1 selecteren/exporteren indien nodig
2. Bufferen (Outside Only)(DissolveType = ALL)
3. Multipart to Singlepart van de buffer (DataManagement -> Features -> Multipart to Singlepart)
4. Samenvoegen van buffer met bronbestand voor bufferen -> UNION functie (In AnalysisTools -> Overlays)
5. Dissolven van Union-bestand (DataManagement -> Generalization -> Dissolve)
6. Multipart to Single part maken van gedissolved bestand (anders werkt de volgende stap niet goed op de kleine vlakjes)
7. Negatieve buffer maken (deze ligt over het uitgebreide bestand heen, dus nog erase nodig)
8. Erase negatieve buffer van stap 5 => het 'originele' formaat (nu 'dichtgesmeerd')
9. Selecteer/verwijder de kleine vlakken naar wens:
 - a. zelf juiste grootte kiezen voor uitsluiting
 - b. exporteer na selectie (a) voor gewenst bestand

Bijlage 4 Toekenning Kaartlagen NBP aan leefgebiedtype

Benaming NBP-laag per provincie	Aard GIS-kaart-laag	Weidevogels		Open akkers	Dooradering	
		kritisch	niet-kritisch		droog	nat
Noord-Holland						
A11.01 Weidevogelgrasland in open landschap (LN_NBP_2016_ONTW_BEHEERGEB)	in-1-laag	v	v			
A11.02 Weidevogelland met riet of opgaande begroeiing (LN_NBP_2016_ONTW_BEHEERGEB)	in-1-laag		v			
A12.01 Open akkerland voor broedende akkervogels (LN_NBP_2016_ONTW_BEHEERGEB)	in-1-laag			v		
A12.02 Open akkerland voor overwinterende vogels (LN_NBP_2016_ONTW_BEHEERGEB)	in-1-laag			v		
A13.01 Bomenrij en singel	in-1-laag				v	
A13.02 Struweel en ruigte	in-1-laag				v	
A14.01 Watergang	in-1-laag					v
Groningen						
NBP_nattedooradering_2016_ontwerp	apart					v
nbp_Leefgebied_open_weide_2016_ontwerp	apart	v	v			
NBP_Leefgebied_open_akker_2016_ontwerp	apart			v		
NBP_drogedooradering_2016_ontwerp	apart				v	
Friesland						
wv_Parels_25bp_Grutto	apart	v	v			
zoekgeb_uitbr_weidevogel	apart	v	v			
wv_Weidevogelkansgebied	apart	v	v			
zoekgeb_droge dooradering	apart				v	
zoekgeb_natte_dooradering	apart					v
zoekgeb_akkerfauna	apart			v		
Drenthe						
Akkerfauna	in-1-laag			v		
Droog	in-1-laag				v	
Nat/Droog	in-1-laag				v	v
Weidefauna	in-1-laag	optioneel	v			
Flevoland						
open akker	in-1-laag			v		
open gras	in-1-laag	niet	v			
Overijssel						
Open akkergebied / Open grasland Weidevogelbeheer niet-kritische soorten	in-1-laag		v	v		
Open grasland Weidevogelbeheer kritische soorten	in-1-laag	v	v			
Open grasland Weidevogelbeheer niet-kritische soorten	in-1-laag		v			
droge dooradering	in-1-laag				v	
Zuid-Holland						
VoorstelOpenGrasland_20141218	apart	v	v			
VoorstelNatteDooradering_20141218	apart					v
VoorstelOpenAkker_20141218	apart			v		
Zeeland						
Leefgebied_open_gras	apart	niet	v			
Natte_dooradering	apart					v
Leefgebied_akker	apart			v		
Droge_dooradering	apart				v	

Benaming NBP-laag per provincie	Aard GIS- kaart-laag	Weidevogels		Open akkers	Dooradering	
		kritisch	niet- kritisch		droog	nat
Noord-Brabant						
Droge dooradering maasheggen	in-1-laag				v	
Droge dooradering vochtig	in-1-laag				v	v
Natte dooradering laagveen	in-1-laag					v
Open akkerlandschap klei / Natte dooradering	in-1-laag			v		v
Open akkerlandschap zand	in-1-laag			v		
Open graslandschap / Natte dooradering	in-1-laag	niet	v			v
Utrecht						
Weidevogelkerngebied_ProvUT	apart	v	v			
provutr_open_akkers	apart			v		
provutr_natte_dooradering	apart					v
provutr_droge_dooradering	apart				v	
Gelderland						
Open grasland Nat	in-1-laag	v	v			
Open grasland Droog	in-1-laag		v			
Droge dooradering	in-1-laag				v	
Natte_dooradering	in-1-laag					v
Droge en natte dooradering	in-1-laag				v	v
Limburg						
zkgeb_hamster_v	apart			v		
zkgeb_dpimpermellenblauwtje_v	apart				v	v
zkgeb_landsch_elem_v	apart				v	v
zkgeb_broed_akkervogels_v	apart			v		
zkgeb_broed_akkerv_v	apart			v		
zkgeb_winter_akkerv_v	apart			v		
zkgeb_weidevogels_v	apart	niet	v			
zkgeb_grauwegans_v	apart					
zkgeb_kraanvogel_v	apart					
zkgeb_amfibieen_nat_v	apart				v	v
zkgeb_mozaiek_nat_l	apart					v
zkgeb_mozaiek_nat_v	apart					v
zkgeb_mozaiek_droog_v	apart				v	
zkgeb_amfibieen_droog_v	apart				v	
zkgeb_vleermuizen_v	apart				v	

Bijlage 5 Respondenten quick scan collectieven

Met de volgende personen is een telefonisch interview gehouden:

- Groningen – Namens de drie collectieven – Alex Datema
- Friesland – Het lege midden – Jitze Peenstra
- Drenthe – Drents collectief – Bert Wiekema
- Overijssel – Midden Overijssel – Herman Menkveld
- Gelderland – Achterhoek – Rob Geerts
- Utrecht – Lopikerwaard – Leo Kramer
- Flevoland – Flevolands Agrarisch Collectief – Coby Dekker
- Noord-Holland – Collectief Zuid – Mark Kuiper
- Zuid-Holland – geen collectief aangeleverd
- Zeeland – Collectief Poldernatuur Zeeland – Rinus van 't Westeinde
- Noord-Brabant – Collectief West – Chantal de Schepper
- Limburg – Natuurrijk Limburg – Harm Kossen

Bijlage 6 Doelsoorten in de ontwerp-pNBP's

nr	Soort	Soortgroep	Groningen	Friesland	Drenthe	Overijssel	Gelderland	Utrecht	Flevoland	N Holland	Z Holland	Zeeland	N Brabant	Limburg	totaal ok	totaal extra	totaal niet	ok + extra
261	boomkikker	amfibieën				ok	ok				extra	ok	ok	ok	5	1	0	6
215	geelbuikvuurpad	amfibieën												ok	1	0	0	1
	heikikker	amfibieën	niet	extra		niet	ok	ok						ok	3	1	2	4
216	kamsalamander	amfibieën	extra	ok	ok	ok	ok	ok			extra	ok	ok	extra	7	3	0	10
263	knofflookpad	amfibieën			ok	ok	ok				extra			ok	4	1	0	5
264	poelkikker	amfibieën	ok	extra	ok	ok	extra	extra					ok	ok	5	3	0	8
265	rugstreeppad	amfibieën	ok	extra		ok	extra	extra	niet	extra		ok	ok		4	4	1	8
266	vroedmeesterpad	amfibieën												ok	1	0	0	1
229	gevlekte witsnuitlibel	insecten	extra				extra								0	2	0	2
271	groene glazenmaker	insecten	ok	extra		niet		ok			ok				3	1	1	4
231	grote vuurvliinder	insecten					extra								0	1	0	1
230	vliegend hert	insecten				ok	extra							ok	2	1	0	3
7	grauwe kiekendief	N2000 broedvogels	ok	ok	ok	ok			ok						5	0	0	5
8	grauwe klauwier	N2000 broedvogels	extra		ok	ok	ok				extra		ok	ok	5	2	0	7
12	kemphaan	N2000 broedvogels	extra	ok			ok			extra					2	2	0	4
16	kwartelkoning	N2000 broedvogels	ok	niet	ok	ok	ok		niet		extra			ok	5	1	2	6
28	watersnip	N2000 broedvogels	extra	ok	ok	ok	ok	extra		extra	extra	ok	ok		6	4	0	10
30	zwarte stern	N2000 broedvogels	extra	extra		ok	extra	ok		extra	ok				3	4	0	7
26	velduil	N2000 broedvogels/overw.	ok	extra	ok	ok		extra		extra		extra		extra	3	5	0	8
130	kleine zwaan	N2000 niet-broedvogels/overw	ok		ok	niet	ok	extra	ok	extra	niet	ok	ok		6	2	2	8
140	rotgans	N2000 niet-broedvogels/overw	extra							niet		ok			1	1	1	2
36	braamsluiper	niet-N2000 broedvogels	extra	ok		ok	ok	extra		extra	extra	ok	ok	extra	5	5	0	10
41	Engelse kwikstaart	niet-N2000 broedvogels									niet				0	0	1	0
45	gekraagde roodstaart	niet-N2000 broedvogels	extra	ok	ok	ok	ok	extra					ok	extra	5	3	0	8
46	gele kwikstaart	niet-N2000 broedvogels	ok	ok	ok	ok	ok	extra	ok	ok	ok	ok	ok	ok	11	1	0	12
49	graspieper	niet-N2000 broedvogels	ok	ok	ok	ok	ok	extra	ok	extra	ok	ok	ok	extra	9	3	0	12
54	grote lijster	niet-N2000 broedvogels		extra	ok	ok	ok	extra		extra	extra	ok	ok	extra	5	5	0	10
56	grutto	niet-N2000 broedvogels	ok	extra		ok	ok	extra		ok	ok	ok	ok	ok	8	2	0	10
58	hop	niet-N2000 broedvogels		ok			ok								2	0	0	2
59	houtduif	niet-N2000 broedvogels	ok				ok	extra		extra			ok	extra	3	3	0	6
64	kerkuil	niet-N2000 broedvogels	extra	extra			ok	extra		ok	niet	ok	ok	ok	5	3	1	8
65	kievit	niet-N2000 broedvogels	extra			ok	ok	extra	extra	extra	ok	ok	ok	extra	5	5	0	10
69	kneu	niet-N2000 broedvogels	ok	ok		ok	ok	extra	ok	extra	extra	ok	ok	ok	8	3	0	11

Bijlage 7 Toewijzing soorten naar leefgebieden

verklaring symbolen x: soort meegenomen in kaart; (x), !: soort niet meegenomen in kaart want te schaars [(x)] of bijna uitgestorven [!]

nr	Soort	Soortgroep	Open grasland			Open akker		Dooradering	
			kritisch	'niet kritisch'	totaal	akkervogels	open akker	nat	droog
7	grauwe kiekendief	N2000 broedvogels				(x)			
8	grauwe klauwier	N2000 broedvogels							x
12	kemphaan	N2000 broedvogels	(x)						
16	kwartelkoning	N2000 broedvogels	(x)			(x)			
26	velduil	N2000 broedvogels							
28	watersnip	N2000 broedvogels	x		x			x	
30	zwarte stern	N2000 broedvogels						(x)	
36	braamsluiper	niet-N2000 broedvogels							x
41	Engelse kwikstaart	niet-N2000 broedvogels				!			
45	gekraagde roodstaart	niet-N2000 broedvogels							x
46	gele kwikstaart	niet-N2000 broedvogels		x	x	x	x		
49	graspieper	niet-N2000 broedvogels		x	x		x		
50	grauwe gors	niet-N2000 broedvogels				(x)			!
54	grote lijster	niet-N2000 broedvogels							x
56	grutto	niet-N2000 broedvogels	x		x				
58	hop	niet-N2000 broedvogels							!
59	houtduif	niet-N2000 broedvogels							
64	kerkuil	niet-N2000 broedvogels							x
65	kievit	niet-N2000 broedvogels		x	x	x			
69	kneu	niet-N2000 broedvogels				x			x
72	kramsvogel	niet-N2000 broedvogels							(x)
81	ortolaan	niet-N2000 broedvogels							!

nr	Soort	Soortgroep	Open grasland			Open akker		Dooradering	
			kritisch	'niet kritisch'	totaal	akkervogels	open akker	nat	droog
82	patrijs	niet-N2000 broedvogels				x			x
85	ransuil	niet-N2000 broedvogels							x
86	ringmus	niet-N2000 broedvogels				x			x
88	roek	niet-N2000 broedvogels							
91	scholekster	niet-N2000 broedvogels		x	x				
94	slobeend	niet-N2000 broedvogels	x		x			x	
95	spotvogel	niet-N2000 broedvogels							x
96	spreeuw	niet-N2000 broedvogels							
98	steenuil	niet-N2000 broedvogels							x
102	torenvalk	niet-N2000 broedvogels							x
104	tureluur	niet-N2000 broedvogels	x		x			x	
105	veldleeuwerik	niet-N2000 broedvogels		x	x	x	x		
111	wulp	niet-N2000 broedvogels		x	x				
113	zomertaling	niet-N2000 broedvogels	x		x			x	
114	zomertortel	niet-N2000 broedvogels							x
	Geelgors	niet-N2000 broedvogels				x			x
215	geelbuikvuurpad	amfibieën							geen kaart
	heikikker	amfibieën						x	
263	knoflookpad	amfibieën							x
208	ingekorven vleermuis	vleermuizen							x
261	boomkikker	amfibieën							x
216	kamsalamander	amfibieën						x	x
264	poelkikker	amfibieën						x	
265	rugstreppad	amfibieën						x	
266	vroedmeesterpad	amfibieën							x
229	gevlekte witsnuitlibel	insecten						x	
271	groene glazenmaker	insecten						x	
231	grote vuurvliinder	insecten						x	
230	vliegend hert	insecten							x

nr	Soort	Soortgroep	Open grasland			Open akker		Dooradering	
			kritisch	'niet kritisch'	totaal	akkervogels	open akker	nat	droog
280	bunzing	overige zoogdieren							
255	hamster	overige zoogdieren							
256	hazelmuis	overige zoogdieren							x
211	noordse woelmuis	overige zoogdieren						x	
218	beekprik	vissen						x	
224	bittervoorn	vissen						x	
223	grote modderkruiper	vissen						x	
222	kleine modderkruiper	vissen							
249	grijze grootoorvleermuis	vleermuizen							x
253	tweekleurige vleermuis	vleermuizen							x
236	zeggekorfslak	weekdieren							

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2633
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2633
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

